

Νίκος Γ. Μοσχονάς

ΟΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ ΤΟ ΟΡΑΜΑ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ

ΟΤΑΝ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ διάβηκε χωρίς συνέπειες το κατώφλι του έτους 1000 μ.Χ. και ξεπεράστηκαν οι ψυχολογικές αναστολές απο τις προφητείες που είχαν στοιχειώσει το γύρισμα της πρώτης χριστιανικής χιλιετίας με τον φόβο της συντέλειας του αιώνα, ίσως κανείς δεν υποπτευόταν ότι άλλαζε το ρεύμα της ιστορίας. Υπερβαίνοντας τις τοπικές ιδιαιτερότητες ο δυτικός κόσμος διαμόρφωσε στα μεσαιωνικά χρόνια μια ιδεατή πολιτισμική ενότητα που απέκτησε ουσιαστική υπόσταση με την ανάδειξη της χριστιανικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας του Καρλομάγνου στην ανατολή του 9ου αιώνα. Η νέα πολιτική θεωρία του οικουμενικού χριστιανικού κράτους θεμελιώνεται στην ευλογία και στην υποστήριξη της Εκκλησίας. Κράτος και Εκκλησία, πολιτική και πνευματική εξουσία, συμπορεύονται και συνεργάζονται με κοινό στόχο την πολιτική και την πνευματική ενότητα και τη διεύρυνση του χριστιανικού κόσμου. Μέσα σ' αυτό το κλίμα του αναδύομενου δυτικού χριστιανικού οικουμενισμού επιδιώχθηκε η απώθηση των Αράβων στην Ιβηρική χερσόνησο και η προσέγγιση με την ελληνική αυτοκρατορία του Βυζαντίου.

Ωστόσο, ενώ στη διάρκεια του 9ου αιώνα συντελείται η ενότητα του δυτικού κόσμου, την ίδια εποχή, η χριστιανική οικουμένη θα διασπαστεί με το σχίσμα των Εκκλησιών το έτος 867. Η Δύση, παραβλέποντας την Ανατολή, θεωρεί πλέον ότι αποτελεί τον κορμό της χριστιανοσύνης και σχεδόν μονοπωλεί τον όρο *christianitas*. Παρ' όλα αυτά, η περίοδος που ακολούθησε υπήρξε σε μεγάλο βαθμό προβληματική. Είναι αλήθεια, ότι με τη συγκρότηση της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ο κόσμος της Δύσης, που είχε κατακλυσθεί απο τα γερμανικά φύλα, διατηρήθηκε μέσα στη ρωμαϊκή και τη χριστιανική πολιτισμική παράδοση και η επιρροή που ασκήθηκε απο την παράδοση αυτή στο γερμανικό στοιχείο υπήρξε ουσιαστική. Απο την άλλη μεριά, σε αντίθεση με την κοσμική εξουσία που χάρη στη συνάφεια και τη συνεργασία με την Εκκλησία προσέλαβε στοιχεία καθοριστικά για τη διαμόρφωση συγκεκριμένης πολιτικής θεωρίας, η λατινική

Εκκλησία οδηγήθηκε σε παρέκκλιση απο τους πνευματικούς στόχους-της. Η άσκηση κοσμικής εξουσίας απο τον πάπα και τους επισκόπους, η φεουδαρχική διάρθρωση της Εκκλησίας, η εκκοσμίκευση της συμπεριφοράς των εκκλησιαστικών, η σμωνία και ο έκλυτος βίος του κλήρου και των μοναχών ήταν συμπτώματα της γενικότερης έκπτωσης και της διαφθοράς που επικράτησε στους κόλπους της λατινικής Εκκλησίας.

Μετά την είσοδο της νέας χιλιετίας ο δυτικός κόσμος άρχισε να ανασυγκροτείται. Η ουσιαστική μεταρρύθμιση των εκκλησιαστικών πραγμάτων αποτέλεσε συνεχή επιδίωξη των συντελεστών της κοινωνίας και χαρακτηρίζει την ευρωπαϊκή πραγματικότητα απο τον 11ο αιώνα. Μέσα απο την γενικευμένη εξέγερση των συνειδήσεων αναδύθηκαν ποικίλες τάσεις για την αναμόρφωση της Εκκλησίας και την επιστροφή στην αποστολική παράδοση. Σε ορισμένες περιπτώσεις πρωταγωνιστεί η ίδια η Εκκλησία στη μεταρρυθμιστική προσπάθεια, σε άλλες η δράση αναπτύσσεται στο περιθώριο και η ανατροπή παίρνει τον χαρακτήρα της αίρεσης. Στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής μεταρρύθμισης αναδειχθηκαν τα νέα ιδεώδη της «ελευθερίας» (*libertas*) και της «ανανέωσης» (*renovatio*). Κάτω απο αυτές τις συνθήκες διαμορφώνονται δύο μεγάλα ανανεωτικά κινήματα: το εκκλησιαστικό και το λαϊκό. Στο ένα πρωτοστατεί η Αγία Έδρα και αποβλέπει στην κάθαρση της Εκκλησίας απο τη φεουδαρχική νοοτροπία των επισκόπων και στην απαλλαγή-της απο την υποταγή στην κοσμική εξουσία. Το άλλο είναι ένα λαϊκό κίνημα κατά της διαφθοράς του κλήρου και ταυτόχρονα κίνημα χειραφέτησης των λαϊκών τάξεων όχι μόνο στο πνευματικό αλλά και στο κοινωνικό και το πολιτικό πεδίο. Η χριστιανική Ευρώπη βιώνει την αμφισβήτηση σε όλα τα επίπεδα. Το αποτέλεσμα είναι η βαθμιαία ενίσχυση του παπικού θεοκρατικού συγκεντρωτισμού, που πλήττει την εξουσία των επισκόπων και αντιπαράτίθεται ως πνευματική και πολιτική δύναμη στην αυτοκρατορική εξουσία. Απο την άλλη μεριά η Εκκλησία οχυρώνεται με κανόνες και δόγματα και απορρίπτει τη λαϊκή ανανεωτική θρησκευτικότητα που συγκρούεται με τη θεοκρατική παπική ιεραρχία. Το λαϊκό κίνημα, που αποσκοπούσε στην κάθαρση της Εκκλησίας και στην επιστροφή της θρησκευτικότητας στα ευαγγελικά και αποστολικά πρότυπα, θα τεθεί στο περιθώριο και θα αποβληθεί απο το σώμα της Εκκλησίας ως αίρεση.

Τον 11ο αιώνα, εποχή έντασης των συγκρούσεων και των ιδεολογικών ανατροπών, αναδεικνύονται στην ηγεσία της Ρωμαϊκής Εκκλησίας δύο ισχυρές προσωπικότητες, που έμελλαν να επηρεάσουν καθοριστικά την πορεία της χριστιανικής οικουμένης. Στα μέσα του αιώνα δεσπόζει η μορφή του πάπα Λέοντα Θ' (1048-1054), φορέα των τάσεων της κλονιακής μοναστικής μεταρρύθμισης. Με σπουδαία θεολογική κατάραση και με σημαντική μεταρρυθμιστική δράση ως

επίσκοπος της Τουλ, ο Λέων ανέπτυξε ως ποντίφικας πολυσχιδή πνευματική και πολιτική δραστηριότητα. Επιδιώκοντας την εξυγίανση της Εκκλησίας απο τα συμπτώματα εκτροπής του κλήρου πολέμησε την κοσμική εξουσία των επισκόπων, τη σιμωνία και την άσωτη διαγωγή των κληρικών. Εξάδελφος του Γερμανού αυτοκράτορα Ερρίκου Γ', απο τον οποίο και είχε προταθεί για το παπικό αξίωμα, ο Λέων συνέβαλε στη διατήρηση καλών σχέσεων ανάμεσα στην Εκκλησία και στην αυτοκρατορία. Παρ' όλα αυτά, την ίδια εποχή επήλθε η οριστική ρήξη της Αγίας Έδρας με τη χριστιανική Ανατολή. Ο Λέων απέτυχε να επιβάλει τη δυτική αντίληψη για την ενότητα των Εκκλησιών εδραιωμένης στο παπικό πρωτείο. Έτσι, το 1054 συντελέστηκε το δεύτερο, βαθύτερο σχίσμα ανάμεσα στη Δυτική και στην Ανατολική Εκκλησία. Η διαδικασία της απομάκρυνσης της Ρωμαϊκής Εκκλησίας απο την Ανατολική θα συνεχιστεί στους επόμενους αιώνες και, παρὰ τις προσπάθειες και τις διακηρύξεις των ενωτικών συνόδων, το χάσμα θα διευρυνθεί. Ωστόσο, παρὰ την απομόνωση που επέφεραν οι δογματικές και ιδεολογικές καινοτομίες της λατινικής Εκκλησίας, η Αγία Έδρα δεν παραιτήθηκε απο τον τίτλο του πρωτείου και απο τις οικουμενικές αξιώσεις-της. Αντίθετα, ο εκκλησιαστικός συγκεντρωτισμός και η ισχύς που επιτεύχθηκε στη Δύση διευκόλυνε τη διάνοιξη του ορίζοντα προς την Ανατολή και την ανάληψη συγκεκριμένης δράσης.

Με ανάλογη θεολογική σκευή ο πάπας Γρηγόριος Ζ' (1073-1085) φροντίζει για την κάθαρση, ενισχύει τη δομή και διευρύνει τις προοπτικές της Ρωμαϊκής Εκκλησίας. Έχοντας ως όραμα την κατάκτηση του κόσμου απο τον Χριστιανισμό, ο Γρηγόριος επέβαλε αυτή την αντίληψη ως βασική αρχή της ανανεωμένης Εκκλησίας. Κατά την ανάρρησή-του στο παπικό αξίωμα διακήρυξε ότι είχε θεία εντολή να κηρύξει σε όλα τα έθνη και ιδιαίτερα στους χριστιανούς τη δικαιοσύνη και την αλήθεια. Ένα τέτοιο δόγμα προϋπέθετε ισχυρή και θεμελιωμένη σε θεοκρατική αντίληψη συγκεντρωτική εκκλησιαστική εξουσία και υποδείκνυε τη δράση για την επίτευξη του ιερού στόχου της κυριαρχίας του χριστιανισμού στον κόσμο. Με αυτούς τους όρους άρχισε να καλλιεργείται και να δικαιολογείται η ιδέα του «ιερού πολέμου». Ο Γρηγόριος, παρὰ τις ατυχίες που αντιμετώπισε, πέτυχε να αποσπάσει την Εκκλησία απο την υποταγή στην κοσμική εξουσία – αποτέλεσμα ήταν η σύγκρουση με τον αυτοκράτορα Ερρίκο Δ' – και να της προσδώσει και πάλι ανανεωμένες πνευματικές αρχές και αξίες. Η Εκκλησία αποβαίνει θεσμός συμπαγής, οργανικό σύνολο πιστών προσηλωμένο στην παπική ιεραρχία που, όπως έχει γραφεί, αντλεί το κύρος-της απο τη διαχείριση των θείων δωρημάτων.

Η δυτική ευσέβεια είχε καθιερώσει και είχε καλλιεργήσει με εμμονή την πρακτική της επίσκεψης των πιστών σε ιερούς τόπους του χριστιανισμού, σε μέρη που συνδέονταν με την άθληση και το μαρτύριο αγίων ή όπου φυλάσσονταν ιερά λείψανα και κειμήλια. Η Ρώμη, τόπος μαρτυρίου των κορυφαίων Αποστόλων και αναρίθμητων χριστιανών μαρτύρων, ήταν φυσικό να θεωρηθεί ενωρίτατα ιερή πόλη και να καταστεί μέγα προσκύνημα για τη δυτική χριστιανοσύνη. Εκεί συνέρχον ευσεβείς χριστιανοί για να προσκυνήσουν στον τάφο του αγίου Πέτρου και να δεχθούν την ευλογία του διαδόχου-του μαζί με την επαγγελία της συγχώρεσης και της άφεσης των αμαρτιών. Το δεύτερο μεγάλο προσκύνημα της μεσαιωνικής χριστιανικής Δύσης ήταν απο τον 9ο αιώνα ο Άγιος Ιάκωβος της Κομποστέλα (Santiago de Compostela) στη Γαλικία, όπου κατευθύνονταν μακρές πορείες προσκυνητών ακολουθώντας με πίστη τον κοπιαστικό «δρόμο του Αγίου Ιακώβου». Η κατά καιρούς ανάδειξη νέων προσκυνηματικών χώρων, τοπικής ή ευρείας εμβέλειας, δεν μείωσε την έλξη που ασκούσαν και συνεχίζουν να ασκούν τα μεγάλα αυτά προσκυνήματα στους χριστιανούς της Δύσης. Ωστόσο, μέγιστο ιερό προσκύνημα, κοινό για όλη τη χριστιανοσύνη, ήταν οι Άγιοι Τόποι, όπου έζησε, δίδαξε και θυσιάστηκε ο Ιησούς. Η ιερή αποδημία στην Αγία Γη και η προσκύνηση στον Πανάγιο Τάφο του αναστημένου Θεανθρώπου, ήταν ο ευσεβής πόθος και το όνειρο κάθε πιστού. Παρά τις πολυποίικιλες δυσχέρειες και τους κινδύνους του υπερπόντιου ταξιδιού, οι χριστιανοί της Δύσης και της Ανατολής παρακινημένοι απο ένθεο ζήλο επιχειρούσαν, ατομικά ή συλλογικά, το υπέρτατο αυτό προσκύνημα στους καταγιασμένους απο τη θείκη παρουσία τόπους, ιερούς όχι μόνο για τους χριστιανούς αλλά και για τους πιστούς των δύο άλλων συγγενών θρησκειών, του εβραϊσμού και του ισλαμισμού.

Την ειρηνική αποδημία των πιστών χριστιανών προσκυνητών δυσχέρανε η εξάπλωση των Αράβων, που απο το 638 έγιναν κύριοι της Ιερουσαλήμ. Και όπως είναι γνωστό, τις επόμενες δεκαετίες οι Άραβες επεκτάθηκαν στις γειτονικές ασιατικές χώρες μέχρι τον Ινδό ποταμό και τη νοτιοανατολική Μικρά Ασία, κατέκτησαν όλη τη βόρεια Αφρική, το 711 πέρασαν τις Ηράκλειες Στήλες – ο ορεινός όγκος του ισπανικού ακρωτηρίου είναι απο τότε επώνυμος του Βερβέρου πολεμάρχου Ταρίκ που επιχείρησε την εισβολή (Γκέμπελ-αλ-Ταρίκ / Γιβραλτάρ) –, ίδρυσαν αραβική ηγεμονία στην Ισπανία και στη συνέχεια διάβηκαν τα Πυρηναία και εισέβαλαν στο Φραγκικό κράτος. Στην Ανατολή οι Άραβες κατέλαβαν την Κύπρο και τη Ρόδο (654), επέδραμαν κατά της Κρήτης (655) και των μικρασιατικών παραλίων και δεν άργησαν να απειλήσουν την ίδια την Κωνσταντινούπολη (673-678). Τον επόμενο αιώνα οι Άραβες πολιορκήσαν και πάλι τη Βασιλεύουσα (717-718), ενώ επιχείρησαν συστηματικές επιδρομές στη Μικρά

Ασία φτάνοντας μέχρι τη Νίκαια (724-740). Η προέλαση των Αράβων συνεχίστηκε τον 9ο αιώνα με την κατάκτηση της Κρήτης που συντελέστηκε από το 823 έως το 828 και της Σικελίας από το 827 και μετά, καθιστώντας τα δύο νησιά ορμητήρια επιδρομών κατά των χριστιανικών εδαφών. Η αραβική πλημμυρίδα κατέκλυζε από ανατολή, νότο και δύση τη μεσογειακή λεκάνη και έπληττε την ηπειρωτική Ευρώπη. Ισχυρά αραβικά ερείσματα είχαν δημιουργηθεί στη νότια Ιταλία με την κατάληψη του Τάραντα και της Βάρης (Μπάρι). Η Πελοπόννησος, τα νησιά και οι ακτές του Αιγαίου, της Προποντίδας και του Ιονίου, η νότια Ιταλία και οι Δαλματικές ακτές έγιναν μάρτυρες της βιαιότητας των αραβικών επιδρομών. Το 902 Άραβες κατέλαβαν και κατέστρεψαν τη Δημητριάδα, ενώ δύο χρόνια αργότερα (Ιούλιος 904) την κατάληψη της Θεσσαλονίκης ακολούθησε φοβερή λεηλασία, σφαγές και αιχμαλωσία πολλών χιλιάδων κατοίκων. Η χριστιανουσύνη πιεζόταν ασφυκτικά από τον κλοιό του Ισλάμ και αντιμετώπιζε την αραβική επιθετικότητα σε πολλαπλά μέτωπα από τον Ατλαντικό μέχρι τον Τάυρο και τον Καύκασο, ενώ ο διάπλους της Μεσογείου από τα χριστιανικά πλοία ήταν ελάχιστα ασφαλή.

Ο αραβικός κίνδυνος αντιμετωπίστηκε στη Δύση με την απόθεση των Αράβων εισβολέων στο Πουατιέ (Poitiers) το 732 από τον Φράγκο βασιλιά Κάρολο Μαρτέλλο και τον τελικό περιορισμό-τους στην Ιβηρική χερσόνησο μετά την ανακατάληψη της Ναρθόνας από τους Φράγκους το 759. Οι αγώνες εναντίον των Αράβων της Ισπανίας συνεχίστηκαν από τον Καρλομάγνο, αρχικά χωρίς θετικά αποτελέσματα (μάχη της Ρονθσεβάλιες, 778), ενώ οι Άραβες έφτασαν πάλι ως τη Ναρθόνα, όπου απωθήθηκαν. Μετά το 795 επιτεύχθηκε η απελευθέρωση της ισπανικής πλευράς των Πυρηναίων από την Βαρκελώνη μέχρι τη Χουέσκα (Huesca). Αντίστοιχα, οι Βυζαντινοί αποδύθηκαν σε σκληρούς αγώνες κατά των Αράβων αντιμετωπίζοντας νικηφόρα καταξήρα και θάλασσα τις αραβικές επιδρομές και τις δύο πολιορκίες της Κωνσταντινούπολης. Στη φονική μάχη του Ακροηνού (σημερινό Αφιόν Καρά-Χισάρ), το 740, οι Άραβες κατατροπώθηκαν και αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν στη Συρία. Η μάχη αυτή, που δίκαια θεωρήθηκε ως αντίστοιχη προς τη μάχη του Πουατιέ, άνοιξε στους Βυζαντινούς τον δρόμο για την τελική επικράτηση στο ανατολικό μέτωπο. Λίγα χρόνια αργότερα, το 747, ο αραβικός στόλος της Αιγύπτου που βρισκόταν στην Κύπρο καταστράφηκε από τους Βυζαντινούς και η ανατολική Μεσόγειος απαλλάχθηκε για μεγάλο διάστημα από την αραβική ναυτική παρουσία και επιβουλή. Στην Κρήτη, η βυζαντινή κυριαρχία αποκαταστάθηκε με την εκστρατεία του Νικηφόρου Φωκά (960-961) και το 965 ανακτήθηκε η Κύπρος. Παράλληλα οι δυνάμεις των Βυζαντινών προέλασαν νικηφόρα στην Κιλικία, στη Συρία και στη

Μεσοποταμία. Ο Ιωάννης Τζιμισκής, το 974, ανέλαβε μεγάλη εκστρατεία με τελικό στόχο την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων. Στο πλαίσιο της «βυζαντινής σταυροφορίας», όπως χαρακτηρίστηκε η στρατιωτική αυτή επιχείρηση, ο βυζαντινός αυτοκράτορας κατέλαβε τη Συρία (975) και προχώρησε νικητής στη Γαλιλαία απελευθερώνοντας από τους Μουσουλμάνους την Παλαιστίνη, τη Φοινίκη και τη Συρία. Ωστόσο, επιλέγοντας ως προτεραιότητα την εκκαθάριση των παραλίων απέφυγε να προελάσει ως τα Ιεροσόλυμα. Τον αγώνα κατά των Αράβων στην Ανατολή συνέχισε με επιτυχία ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β΄. Με την ανάληψη της εξουσίας από τον χαλίφη ΑΙ-Ηακίμ (996-1021) οι Άραβες όχι μόνο συνέχισαν την επεκτατική δραστηριότητα αλλά και επιδόθηκαν σε φοβερούς διωγμούς κατά του χριστιανικού στοιχείου στην Παλαιστίνη και στην Αίγυπτο. Το 1009 με διαταγή του χαλίφη καταστράφηκαν οι ναοί και τα προσκνήματα των Χριστιανών στην Ιερουσαλήμ, ανάμεσα σε αυτά και ο ναός της Αναστάσεως (28 Σεπτεμβρίου). Με τις συνθήκες του 1027 και του 1036 οι διάδοχοι του ΑΙ-Ηακίμ επέτρεψαν στον βυζαντινό αυτοκράτορα την ανοικοδόμηση του ναού της Αναστάσεως, που αποπερατώθηκε το 1048, καθώς και το δικαίωμα να διορίζει αυτός τον πατριάρχη των Ιεροσολύμων. Οι παραχωρήσεις αυτές προς τους βυζαντινούς αυτοκράτορες δημιούργησαν ιδιότυπο καθεστώς βυζαντινής «προστασίας» στους Αγίους Τόπους και, όπως παρατηρήθηκε εύστοχα από τον Διονύσιο Ζακυθινό, οι εκστρατείες των βυζαντινών αυτοκρατόρων στη Συρία και στην Παλαιστίνη αποτελούσαν πράγματι το προανάκρουσμα των Σταυροφοριών.

Αντίθετα, στη Σικελία ο αγώνας εναντίον των Αράβων δεν είχε ανάλογα αποτελέσματα. Η σικελική εκστρατεία του Νικηφόρου Φωκά (964-965) κατέληξε σε οδυνηρή αποτυχία και οι αραβικές επιθέσεις εναντίον των βυζαντινών κτήσεων της νότιας Ιταλίας δημιούργησαν οξυτάτα προβλήματα. Η πολιορκία της Βάρης, που είχε καταληφθεί από τον αυτοκράτορα των Φράγκων Λουδοβίκο Β΄ το 871 και είχε περιέλθει και πάλι στους Βυζαντινούς το 876, αντιμετωπίστηκε χάρη στη σύμπραξη του βενετικού στόλου (1003), ενώ η καταναυμαχηση του αραβικού στόλου από τον βυζαντινό κοντά στο Ρήγιο (1006) επιτεύχθηκε με τη συνδρομή των Πισατών. Οι αγώνες των Βυζαντινών συνεχίστηκαν με την εκστρατεία στη Σικελία το 1039-1040 αλλά οι επιτυχίες ήταν προσωρινές. Τελικά, τόσο οι Βυζαντινοί όσο και οι Άραβες θα αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν την Ιταλία και τη Σικελία κάτω από την πίεση νέων εισβολέων, των Νορμανδών, που έμελλαν να αναδειχθούν οι τελικοί νικητές στην περιοχή. Το 1071 οι Νορμανδοί κατέλαβαν τη βυζαντινή Βάρη και το επόμενο έτος την αραβική Πάνορμο (Παλέρμο) στη Σικελία που τους επέτρεψε να επιτύχουν την εκκαθάριση του νησιού από τους Άραβες.

Η αραβική επέκταση είχε αναχαιτιστεί από τους χριστιανικούς λαούς της Ανατολής και της Δύσης και η δύναμη του ισλαμικού κόσμου φαινόταν ότι είχε περιοριστεί. Ωστόσο, τα πράγματα πήραν άλλη τροπή και το πρόβλημα οξύνθηκε μετά τη δυναμική εμφάνιση και την επικράτηση των Σελτζούκων Τούρκων στις χώρες της Εγγύς Ανατολής τον 11ο αιώνα. Πριν από τα μέσα του αιώνα είχαν αρχίσει οι επιθέσεις των Σελτζούκων κατά των βυζαντινών περιοχών στο βορειοανατολικό μικρασιατικό σύνορο. Επικεφαλής της νέας επιδρομής του 1054 κατά της βυζαντινής Αρμενίας και της Ιβηρίας ήταν ο σελτζουκίδης ηγέτης Tugrul-beg που με τη δυναμική προέλασή-του ανάγκασε τους Βυζαντινούς να επιδιώξουν διπλωματικές επαφές. Το 1055 ο Tugrul-beg κατέλαβε τη Βαγδάτη και αναγνωρίστηκε από τον χαλίφη ως σουλτάνος διάδοχος των Αράβων ηγεμόνων. Ο τουρκικός παράγοντας αποτελούσε πλέον τη νέα συνεκτική δύναμη του ισλαμικού κόσμου που εμφανίστηκε σε μια κρίσιμη για το Ισλάμ εποχή, όταν ο αραβικός και ο περσικός παράγοντας είχαν αρχίσει να παρακμάζουν. Με την κατάληψη της Βαγδάτης η Βυζαντινή αυτοκρατορία έμενε εκτεθειμένη στην τουρκική απειλή σε όλο το ανατολικό μέτωπο από τη Συρία μέχρι τον Καύκασο. Οι τουρκικές επιθέσεις, οι διώσεις και οι καταστροφές των βυζαντινών πόλεων συνεχίστηκαν από τον νέο σουλτάνο Alp-Arslan αναγκάζοντας τον αυτοκράτορα Ρωμανό Δ' τον Διογένη να αναλάβει συντονισμένη στρατιωτική δράση με στόχο την εκκαθάριση των μικρασιατικών περιοχών. Ο αγώνας κριθike τελικά στη μάχη του Μαντζικέρτ (26 Αυγούστου 1071), όπου ο βυζαντινός στρατός ηττήθηκε ολοκληρωτικά και ο ίδιος ο αυτοκράτορας έχοντας τραυματιστεί αιχμαλωτίστηκε. Η μάχη του Μαντζικέρτ κρίνεται ως ένα από τα σπουδαιότερα γεγονότα όχι μόνο της βυζαντινής αλλά και της ευρωπαϊκής ιστορίας. Η βυζαντινή ήττα έπληξε καίρια την ισχύ της ελληνικής αυτοκρατορίας και σήμανε την απαρχή της κάμψης της κυριαρχίας-της στην ευρύτερη περιοχή. Βέβαια, η συνθήκη που συνήψε ο αιχμάλωτος αυτοκράτορας με τον σουλτάνο, παρά τους επαχθείς για το Βυζάντιο οικονομικούς όρους, εξασφάλισε τα εδάφη της αυτοκρατορίας και ρύθμισε τις σχέσεις ανάμεσα στα δύο κράτη. Ωστόσο, μετά την ανατροπή και τον θάνατο του Ρωμανού ομάδες Σελτζούκων, παραβιάζοντας τη συνθήκη αλλά και με την ανοχή των Βυζαντινών, άρχισαν να διεισδύουν στη Μικρά Ασία και να εγκαθίστανται σε βυζαντινά εδάφη χωρίς να συναντούν αντίσταση. Η κίνηση πήρε χαρακτηριστικά στρατιωτικής επιχείρησης με την ανάληψη της αρχηγίας από τον Suleyman ibn Kutlumush, εξάδελφο του Alp-Arslan, που κατέλαβε τη Νίκαια (1080) και ίδρυσε το σουλτανάτο της Ρωμανίας, ενώ μικρότερες ημι-αυτόνομες τουρκικές ηγεμονίες δημιουργήθηκαν σε άλλες περιοχές της χερσονήσου, όπως το εμιράτο της Σμύρνης από τον εμίρη Τζαχά στη δυτική παράλια

ζώνη και στα γειτονικά νησιά. Στη νοτιο-ανατολική περιοχή η σημαντική πόλη της Αντιόχειας κυριεύεται από τους Τούρκους το 1084. Μέχρι το 1090 σχεδόν ολόκληρη η Μικρά Ασία είχε καταληφθεί από Τούρκους πολεμάρχους, ενώ οι ελληνικοί πληθυσμοί είχαν αρχίσει στα χρόνια που ακολούθησαν τη μάχη του Μαντζικέρτ να εγκαταλείπουν τη Μικρά Ασία και να καταφεύγουν στα ευρωπαϊκά εδάφη της αυτοκρατορίας. Η διείσδυση και η σταδιακή επικράτηση του τουρκικού στοιχείου στη μικρασιατική χερσόνησο επέφερε την αλλοίωση της δημογραφικής και της πολιτισμικής εικόνας της περιοχής και τη συρρίκνωση της ελληνικής παρουσίας. Στο μεταξύ, λίγους μήνες πριν από τη μάχη του Μαντζικέρτ, οι Νορμανδοί, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, είχαν καταλάβει τη βυζαντινή Βάρη (16 Απριλίου 1071) καταλύοντας την κυριαρχία των Βυζαντινών στην ιταλική χερσόνησο. Το Βυζάντιο βρισκόταν ταυτόχρονα κάτω από την απειλητική πίεση των μουσουλμάνων Σελτζούκων στην Ανατολή και των χριστιανών Νορμανδών στη Δύση. Ωστόσο, είναι απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι η απειλή προερχόταν από τις κατακτητικές βλέψεις των αντιπάλων του Βυζαντίου και δεν θα μπορούσε να της αποδοθεί πρωτογενής ιδεολογικός χαρακτήρας. Δεν πρέπει, λοιπόν, να θεωρηθεί ότι σε αυτή τη φάση το Βυζάντιο απειλείται από τον ισλαμισμό ή από τον παπισμό.

Η βυζαντινή ήττα στο Μαντζικέρτ και η εδραίωση του σελτζουκικού στοιχείου στη Μικρά Ασία προβλημάτισαν σοβαρά τη χριστιανική Δύση. Δεν ήταν μόνο ότι είχε εμποδιστεί ο προσκνηματικός δρόμος για τους Αγίους Τόπους. Υπήρχε και η μόνιμη απειλή κατά της χριστιανικής αυτοκρατορίας της Ανατολής. Μια απειλή που δεν θα αργούσε να πλήξει και την ίδια τη Δύση. Η θρησκευτική διαφοροποίηση των χριστιανικών λαών απέναντι στον ισλαμικό κόσμο επέβαλε, παρά το σχίσμα, την υπέρβαση των ενδοχριστιανικών αντιπαραθέσεων με προοπτική την πολιτική προσέγγιση και τη σύναψη συνασπισμών για κοινή δράση κατά των αλλοπίστων. Έτσι είναι δυνατό να εξηγηθεί το γεγονός ότι η Δύση ενδιαφέρεται για την ελληνική αυτοκρατορία όσο αυτή απειλείται από τους «απίστους», ενώ παραβλέπει τη δυτική απειλή που αντιμετωπίζει το Βυζάντιο και που προέρχεται αυτή την εποχή από τους ομοπίστους Νορμανδούς. Παρ' όλα αυτά, και ο νορμανδικός κίνδυνος που αποτελεί απειλή για την παπική ισχύ θα οδηγήσει σε προσέγγιση της Αγίας Έδρας με το Βυζάντιο. Κατά τα άλλα, η προέλαση των Σελτζούκων περιόριζε τους ορίζοντες της δυτικής χριστιανοσύνης, εμπόδιζε την διάδοση του χριστιανικού κηρύγματος στην Ανατολή και ανέτρεπε το παπικό όραμα της οικουμενικής επικράτησης του Χριστιανισμού.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες άρχισε να ωριμάζει η ιδέα της συσπείρωσης και της δυναμικής επέμβασης των χριστιανικών δυνάμεων της Δύσης. Η έννοια του ιερού πολέμου ή τουλάχιστον του πολέμου που υπηρξτούσε δίκαιους και ιερούς στόχους δεν ήταν άγνωστη στον δυτικό κόσμο. Μολονότι οι πόλεμοι του Καρλομάγνου κατά των Αράβων της Ισπανίας είχαν ήδη περιβληθεί με το φωτοστέφανο του αγώνα κατά των «απίστων» και είχαν εξαγιαστεί με την παρουσία κληρικών και την πλαisiώση των πολεμικών ενεργειών από θρησκευτικές εκδηλώσεις, ήταν η αραβική επίθεση κατά της Ρώμης, τον Αύγουστο του 846, το έναυσμα για ιερό συναγερό των Χριστιανών της Δύσης. Ο πάπας Λέων Δ' (847-855) συναγείρει τους χριστιανικούς λαούς για να συνδράμουν και να απαλλάξουν την πόλη και τα ιερά-της προσκνήματα από την ισλαμική απειλή προσοδίδοντας ιερό χαρακτήρα στην κινητοποίηση αυτή με την υπόσχεση πνευματικών ωφελημάτων σε όσους αγωνιστούν. Η σωτηρία της Ρώμης αποβαίνει κοινή υπόθεση των Χριστιανών της Δύσης, που με πνεύμα συνειδητοποιημένης ενότητας όφειλαν να υπερασπιστούν τη δική-τους κοινή πνευματική και πολιτισμική κληρονομιά. Ο ίδιος ο πάπας ως πνευματικός ηγέτης του δυτικού χριστιανικού κόσμου γίνεται υποκινητής και αρχηγός μιας ιερής πολεμικής κινητοποίησης με στόχο την προάσπιση της χριστιανοσύνης.

Η εξιδανίκευση της πολεμικής δράσης ως ιερού καθήκοντος των πιστών κατά της επιβουλής των αλλοπίστων δημιουρξούσε νέες προοπτικές στη συλλογική συμπεριφορά των λαών της δυτικής Ευρώπης. Η Ρωμαϊκή Εκκλησία ενεργώντας μέσα στο πλαίσιο της φεουδαρχικής οργάνωσης της κοινωνίας είχε την ευχέρεια να κηρύξει τον ιερό πόλεμο και να ευλογήσει τους μαχητές, τα λάβαρα και τα όπλα στο όνομα του Χριστού ενισχύοντας την αυτοπεποίθηση των πολεμιστών με την παραχώρηση πνευματικών προνομίων. Η συστράτευση κάτω από τα χριστιανικά λάβαρα για την προάσπιση της πίστης και την απελευθέρωση των χριστιανικών πληθυσμών από τη δυναστεία των «απίστων» διαφοροποιούσε τον πόλεμο αυτό από τους άλλους πολέμους. Ο χριστιανός πολεμιστής που συμμετείχε στον ιερό πόλεμο δεν μαχόταν για την επίτευξη κοσμικών στόχων αλλά για την πίστη και η Εκκλησία του παρείχε την ανταμοιβή της άφεσης. Με αυτή τη λογική, το 1063, ο πάπας Αλέξανδρος Β' έδωσε άφεση των αμαρτιών στους πολεμιστές που θα μάχονταν στην Ισπανία κατά των Μουσουλμάνων. Στην περίπτωση αυτή έχει συντελεστεί μια σημαντική αλλαγή στη σύλληψη της ιδέας του ιερού πολέμου. Δεν είναι πλέον η ανάγκη άμυνας των χωρών της δυτικής Ευρώπης απέναντι σε συγκεκριμένη επιδρομή, όπως παλιότερα, που συναγείρει τους Χριστιανούς αλλά η απόφαση για ανάληψη συντονισμένης επιθετικής πολεμικής δράσης κατά των εχθρών του Χριστιανισμού. Και η δράση αυτή σύντομα θα

υπερβεί τα όρια της ευρωπαϊκής ηπείρου προσδιορίζοντας υπερπόντιους στόχους και μεταφέροντας τον πόλεμο στις χώρες της ισλαμοκρατούμενης Ανατολής.

Παρά την αραβική κατάκτηση η Αγία Γη δεν έπαψε να αποτελεί στόχο ευλαβικού προσκυνήματος των Χριστιανών. Όμως η μετάβαση των προσκυνητών στην Ιερουσαλήμ, που αποτελούσε και για τους ισλαμικούς λαούς ιερή πόλη, είχε αποβεί προβληματική μετά τον διωγμό του εκεί χριστιανικού στοιχείου που εξάπेलυσε ο χαλίφης της Αιγύπτου Al-Hakim με επακόλουθο την καταστροφή του ναού της Αναστάσεως και του Παναγίου Τάφου (1009) και την υφαρπαγή των χριστιανικών ναών. Οι χριστιανοί προσκυνητές ήταν υποχρεωμένοι να αντιμετωπίσουν την κατάσταση με ρεαλισμό. Κάτω από αυτές τις συνθήκες άρχισαν να οργανώνονται στην Δύση μαζικές μετακινήσεις προσκυνητών που ακολουθούσαν οπλισμένοι τον δρόμο προς την Αγία Γη με την καθοδήγηση εκκλησιαστικών παραγόντων, όπως είχε συμβεί το 1026 και το 1065 – στην τελευταία περίπτωση μετείχαν κάπου 1200 προσκυνητές με επικεφαλής τον επίσκοπο της Βαμβέργης. Για την εξασφάλιση του δρόμου προς τους Αγίους Τόπους οι Δυτικοί είδαν θετικά το ενδεχόμενο συνεργασίας και σύναψης συμμαχίας με το Βυζάντιο, όπως είχε επιδιωχθεί το 1054 από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Θ' τον Μονομάχο και τον πάπα Λέοντα Θ', προσπάθεια που ανατράπηκε από το σχίσμα των Εκκλησιών. Την ανάγκη συνεργασίας όλου του χριστιανικού κόσμου στο θέμα της ασφάλειας των προσκυνητών και της υποστήριξης του βυζαντινού αυτοκράτορα – παρά το σχίσμα που είχε συντελεστεί – επανέφερε με εγκύκλιό-του το 1074 ο πάπας Γρηγόριος Ζ' προγραμματίζοντας μεγάλη ιερή αποδημία στους Αγίους Τόπους. Ο πάπας βασιζόταν στο κλίμα που είχε δημιουργηθεί από τις διπλωματικές επαφές του βυζαντινού αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' Δούκα με την Αγία Έδρα και με ηγεμόνες της Δύσης. Ο περιορισμός της βυζαντινής ισχύος από την τουρκική εδραίωση στη Μικρά Ασία δικαιολογούσε στη συνείδηση των Δυτικών την ανάληψη πρωτοβουλίας. Στο σχέδιο του ποντίφικα περιλαμβανόταν η στρατιωτική υποστήριξη και η εδαφική αποκατάσταση του Βυζαντίου και η επίτευξη της ένωσης των Εκκλησιών. Ήταν φανερό, πως οι προθέσεις του Γρηγορίου δεν απέβλεπαν σε μια απλή ειρηνική πορεία προς την Αγία Γη αλλά σε μια επιχείρηση που είχε ταυτόχρονα προσκυνηματικό και στρατιωτικό χαρακτήρα. Σε επιστολή του προς τον Γουλιέλμο της Βουργουνδίας αλλά και προς τον αυτοκράτορα Ερρίκο Δ' ο πάπας τόνιζε την ανάγκη υποστηριχθεί το Βυζάντιο (*Christianum imperium*) και οι Χριστιανοί της Ανατολής (*gens christiana*) που, όπως διαβεβαίωνε, κάτω από την απειλή του αφανισμού-τους από τους απί-στους τον είχαν ικετεύσει να τους συντρέξει. Και επισημαίνει το γεγονός ότι η

Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης, που έχει αποσχιστεί από τη Ρώμη, επιθυμεί τη συμφιλίωση (*concordiam*). Με αυτή την επιχείρηση ο Γρηγόριος απέβλεπε στην επίτευξη πολλαπλών στόχων: την αποκατάσταση της ενότητας του χριστιανικού κόσμου με την ένωση των Εκκλησιών, την απελευθέρωση των χριστιανικών χωρών της Ανατολής από την ισλαμική κυριαρχία και την εκπλήρωση του ευλαβικού προσκνημάτος στους ελευθερωμένους Αγίους Τόπους. Η ιδέα της Σταυροφορίας είχε διατυπωθεί.

Ακολουθώντας τα ίχνη του Γρηγορίου ο Ουρβανός Β' (1088-1099), γέννημα της φραγκικής Καμπανίας και με χαρακτηριστήρα διαμορφωμένο στο μοναστήρι του Κλυνύ (Cluny), που ήταν κέντρο προσκνηματικού κλίματος και ενεργού δράσης κατά των αλλοπίστων, οραματιζόταν την εκκαθάριση της Ανατολής από το «μίασμα» της ισλαμικής κατάκτησης και τον τελικό θρίαμβο της χριστιανικής πίστης. Ο άμεσος κίνδυνος που διέτρεχε το Βυζάντιο από την εδραίωση των Τούρκων στη Νίκαια αποτελούσε πρόκληση και λογική δικαιολογία πολεμικής κινητοποίησης που ερχόταν να προστεθεί στο μεγάλο όραμα της απελευθέρωσης του Παναγίου Τάφου. Ταυτόχρονα η συσπείρωση και ο συνασπισμός όλων των χριστιανικών δυνάμεων Δύσης και Ανατολής σε μια κοινή προσπάθεια για την άμυνα και την κατίσχυση της χριστιανότητας με την υπέρβαση των διαφορών και των αντιθέσεων που αναφύονταν ανάμεσα στις ευρωπαϊκές δυνάμεις όχι μόνο θεμελιώνει την ενότητα του δυτικού κόσμου κάτω από τη δυναμική ηγεσία του πάπα αλλά άνοιγε την προοπτική για την επανένωση των Εκκλησιών. Σημαντικά βήματα είχαν γίνει τόσο από την παπική πλευρά – ο Ουρβανός φρόντισε να άρει τον αφορισμό που είχε επιβάλει στον Αλέξιο Α' ο προκάτοχός-του ποντίφικας – όσο και από την πλευρά του βυζαντινού αυτοκράτορα που επιδίωξε έμπρακτα τη συμφιλίωση των δύο Εκκλησιών συγκαλώντας σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη. Η ιδέα της Σταυροφορίας αναδύεται στη Σύνοδο της Πλακεντίας, το 1095, όταν σύμφωνα με δυτική μαρτυρία (που παραδίδουν στα χρονικά τους ο Ekkerhard, ηγούμενος της Aura, και ο Bernoldus της Κωνσταντίας) απεσταλμένοι του Αλεξίου Κομνηνού ζήτησαν τη βοήθεια του πάπα για την αντιμετώπιση των «απίστων» που είχαν φτάσει σχεδόν έξω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης. Είναι φανερό, ότι το σχίσμα δεν είχε ακόμη το βάρος που απέκτησε αργότερα κάτω από την πίεση των ιστορικών γεγονότων και η επικοινωνία ανάμεσα στην Ανατολή και στη Δύση ήταν εφικτή. Λίγο αργότερα, στις 27 Νοεμβρίου 1095, στη Σύνοδο του Κλερμόν-Φεράν (Clermont-Ferrand) ο Ουρβανός κάλεσε τους Χριστιανούς της Δύσης να συστρατευτούν και να βοηθήσουν τους αδελφούς τους στην Ανατολή που ζητούσαν τη βοήθειά τους. Οι εισβολείς που κατέστρεφαν τις εκκλησιές και λεηλατούσαν το βασίλειο του Θεού έπρεπε να

εκδιωχθούν από τα χριστιανικά εδάφη. Κηρύσσοντας τον αγώνα κατά των «απίστων» ο ποντίφικας δεν παρέλειψε να καταστήσει σαφές, ότι όσοι θα συμμετείχαν στην επιχείρηση θα έπρεπε να υπομείνουν πολλά στο όνομα του Χριστού, «εξαθλιώσεις, φτώχειες, γύμνιας, καταδιώξεις, ένδειες, ασθένειες, πείνες, δίψες και άλλα παρόμοια...» (*Gesta Francorum*, σελ. 1, πρβλ. ελληνική μετάφρ., σελ. 28). Αλλά κατέληγε με την ευαγγελική υπόσχεση *ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς...* (*persequetur vos larga retributio*), παραλείποντας, ωστόσο, – αν δεν ευθύνεται γι' αυτό ο χρονογράφος – την κατακλείδα *...εν τοις ουρανοῖς* (Ματθαίος 5, 12). Όσοι από τους πολεμιστές θα έχαναν τη ζωή τους, θα είχαν άφεση αμαρτιών. Εκείνοι που αποφάσιζαν να συμμετάσχουν έπρεπε να αφήσουν τις περιουσίες τους και με δική τους δαπάνη να φροντίσουν για τα απαραίτητα της εκστρατείας. Το σύνθημα που κυριάρχησε ήταν η απλή φράση «Ο Θεός το θέλει» (*Deus vult / Deus le volt*) που κρανύγαζαν οι συγκεντρωμένοι πιστοί και που την επανέλαβε ο πάπας. Το σήμα του σταυρού ραμμένο στο στήθος ή στον ώμο των χριστιανών πολεμιστών ως διακριτικό τους προσέδωσε τον χαρακτηρισμό του «σταυροφόρου» και η χριστιανική εκστρατεία κατά των «απίστων» προσέλαβε την ονομασία «Σταυροφορία».

Η χριστιανική πανστρατιά κινητοποιείται όχι από κοσμικό ηγεμόνα αλλά από τον αρχηγό της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, τον διάδοχο του Αποστόλου Πέτρου, φορέα της θείας εντολής. Υπήρξε η συντονισμένη αντίδραση του δυτικού χριστιανικού κόσμου στην ισλαμική πρόκληση και επιθετικότητα αποτελώντας ταυτόχρονα συστράτευση των ευρωπαϊκών λαών στην υπηρέσία της Εκκλησίας. Η κοινή πίστη και το θρησκευτικό συναίσθημα ήταν οι κινητήριες δυνάμεις μιας εκστρατείας που έθετε στόχους πραγματιστικούς μαζί και ιδεαλιστικούς που πλαισιώνονταν από τη βεβαιότητα του υπερβατικού. Προσδιορίζοντας, λοιπόν, τον όρο *Σταυροφορία* διαπιστώνουμε ότι πρόκειται για τον ιερό πόλεμο που κηρύσσεται από τον πάπα ή πραγματοποιείται κάτω από την αιγίδα της Ρωμαϊκής Εκκλησίας με εθελοντές χριστιανούς πολεμιστές που κατευθύνονται εναντίον των μουσουλμάνων κατακτητών των χριστιανικών χωρών της Ανατολής με σκοπό την απελευθέρωση των εδαφών αυτών και απώτερο στόχο την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων. Είναι δύσκολο να αναπαραχθεί το κλίμα που κυριάρχησε εκείνον τον καιρό μετά την κήρυξη της Σταυροφορίας. Ιερή συγκίνηση, ενθουσιασμός και πρωτόγνωρος δυναμισμός συμπαρέσυρε πιστούς όλων των κοινωνικών στρωμάτων σε μια κολοσιαία επιχείρηση κάτω από το λάβαρο του Σταυρού. Φεουδάρχες, ιππότες και λαός συμπορεύονταν με κληρικούς και μοναχούς με την πνευματική καθοδήγηση του εκπροσώπου του πάπα. Θρησκευτική ανάταση και πνευματικότητα κυριαρχούσαν στις ατέλειωτες πορείες και η θρη-

σκευτικότητα, που εκδηλώνονταν με ιερουργίες, δηΐσεις, δοξολογίες και προσευχές, πλαισιώνε όλες τις ενέργειες των σταυροφόρων.

Ο προσκυνηματικός χαρακτήρας είναι ιδιαίτερα εμφανής στη λεγόμενη «Λαϊκή Σταυροφορία» που συγκροτήθηκε απο άτακτα πλήθη ιδεόπληκτων πιστών που έσπευσαν να ανταποκριθούν στην πρόσκληση της Εκκλησίας. Θα ήταν, βέβαια, εξωπραγματικό να πιστέψουμε ότι το παπικό κήρυγμα είχε εμποτίσει με το όραμα της ελευθερωμένης Ιερουσαλήμ τις ψυχές όλων αυτών των λαϊκών στοιχείων που συναθροίζονταν απο τις ευρωπαϊκές επαρχίες. Ανάμεσά τους υπήρχαν άτομα τυχάρπαστα, αλήτες και απελπισμένοι που επιδίωκαν ταπεινά οφέλη ή εύρισκαν διέξοδο στην αθλιότητα της ζωής-τους. Ορισμένες απο τις ομάδες που κινητοποιήθηκαν στο ευρύτερο πλαίσιο της σταυροφορίας συμπεριφέρθηκαν σαν ληστρικές συμμορίες, επιδόθηκαν σε βιαιότητες κατά των Εβραίων – όπως έπραξε στη Ρηνανία η συμμορία του Έμιχ του Λάιζινγκεν (Emich von Leisingen) – και τελικά κατα τη διέλευσή-τους απο την Ουγγαρία διαλύθηκαν, αφού πολλοί απο αυτούς εκτελέστηκαν με διαταγή του Ούγγρου βασιλιά. Περισσότερη συνοχή και πίστη στην αποστολή-τους είχαν τα πλήθη που ακολούθησαν το κήρυγμα του Πέτρου του Ερημίτη (Pierre l'Hermitte), του *Κουκούπετρου* όπως τον αποκάλεσαν οι Βυζαντινοί. Κηρύττοντας την ιδέα της Σταυροφορίας στη Φραγκία και στη Γερμανία ο απλοϊκός μοναχός απο την Αμένη συμπαρέσυρε χιλιάδες αμάχων ανδρών, γυναικών και παιδιών που χωρίς εφόδια έπαιρναν με απεριγράπτο ενθουσιασμό και φανατισμό τον δρόμο για την Κωνσταντινούπολη με την ελπίδα να φτάσουν προσκυνητές και ελευθερωτές στην Ιερουσαλήμ. Τον συνόδευε η διάδοση ότι προσκυνητής άλλοτε στον Πανάγιο Τάφο είχε λάβει απο τον ίδιο τον Χριστό, που του είχε παρουσιαστεί σε όραμα στον ναό της Αναστάσεως, την εντολή να ζητήσει απο τον πάπα την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων. Τα πλήθη των προσκυνητών που μετείχαν στη «Λαϊκή Σταυροφορία» ή «Σταυροφορία των Χωρικών», όπως έμεινε γνωστή η κίνηση εκείνη, έφτασαν στην Κολωνία τον Απρίλιο του 1096. Αποεκεί μία ομάδα με επικεφαλής τον ιππότη Γουαλτέριο τον Ακτήμονα (*Gualterius Sine-habere / Gautiers Sanz avoir*) κατάφερε να φτάσει πρώτη κατα τα μέσα Ιουνίου στην Κωνσταντινούπολη, όπου έπειτα απο ενάμισι μήνα (30 Ιουλίου) έφτασαν και οι υπόλοιποι με τον Πέτρο τον Ερημίτη. Η πορεία των προσκυνητών προς την Κωνσταντινούπολη πραγματοποιήθηκε με πολλά επεισόδια, συγκρούσεις με τους πληθυσμούς των περιοχών απ' όπου διέρχονταν, αρπαγές και καταστροφές. Ανοργάνωτοι και χωρίς πρόνοια επιμελητείας οι προσκυνητές θεωρούσαν φυσική και δίκαιη τη βίαιη ιδιοποίηση αγαθών απαραίτητων για την επιβίωσή-τους, ενώ συχνά παρεκτρέπονταν σε ληηλασίες. Τον κίνδυνο αυτό θέλοντας να

αποφύγει για την Κωνσταντινούπολη ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ υπέδειξε στους προσκυνητές να περάσουν στη μικρασιατική χώρα και τους εγκατέστησε στην Κιβωτό, στον κόλπο της Νικομήδειας, όπου θα περίμεναν τον ερχομό των τακτικών σταυροφορικών σωμάτων. Απο εκεί, παρά την αντίθεση των αρχηγών τους, οι προσκυνητές αποφάσισαν να βαδίσουν εναντίον της Νίκαιας, πρωτεύουσας των Σελτζούκων Τούρκων, με αποτέλεσμα να πέσουν σε ενέδρα και να υποστούν ανηλεή σφαγή. Έτσι, η «Λαϊκή Σταυροφορία», που κάτω από άλλες προϋποθέσεις και συνθήκες θα ήταν δυνατό να είχε ενσαρκώσει το σταυροφορικό ιδεώδες, κατέληξε σε άδοξο αφανισμό.

Διαφορετική ήταν η σύνθεση, η οργάνωση και η τύχη της «Σταυροφορίας των Βαρόνων». Την αποτέλεσαν τέσσερις μεγάλες στρατιές, που προέρχονταν από διαφορετικές χώρες της Δυτικής Ευρώπης, έχοντας επικεφαλής ισχυρούς και εξέχοντες φεουδάρχες με ηγετικές ικανότητες και φυσικά χαρίσματα. Προπομπός ήταν η ομάδα του Ούγου, κόμη του Βερμαντουά (Vermandois), αδελφού του βασιλιά της Γαλλίας Φιλίππου Α΄, που διασχίζοντας την Ιταλία διαπεραϊώθηκε στο Δυρράχιο και από εκεί προχώρησε στην Κωνσταντινούπολη. Ακολουθούσαν, κατά χρονική σειρά άφιξης στη βυζαντινή πρωτεύουσα, η στρατιά των παραρρηνίων περιοχών με επικεφαλής τον δούκα της Κάτω Λοθαριγγίας (Λορραίνης) Γοδεφρείδο του Μπουγιόν (Bouillon) και τους αδελφούς του Ευστάχιο (Eustachius) και Βαλδουίνο της Βουλώνης (Boulogne), η νορμανδική στρατιά της νότιας Ιταλίας με αρχηγούς τον Βοημούνδο ηγεμόνα του Τάραντα και τον ανιψιό του Ταγκρέδο, η στρατιά της νότιας Γαλλίας (Προβηγκίας) με επικεφαλής τον κόμη της Τουλούζης Ραϋμόνδο του Αγίου Αιγιδίου, που συνοδεύταν από τον εκπρόσωπο του πάπα, τον Αδήμαρο του Μοντέγ (Adhémar de Monteil), επίσκοπο του Ποδίου (Puy) και τέλος η στρατιά της βόρειας Γαλλίας με αρχηγούς τον δούκα της Νορμανδίας Ροβέρτο, γιο του βασιλιά της Αγγλίας Γουλιέλμου του Κατακτητή, τον κόμη του Μπλουά (Blois) Στέφανο και τον κόμη της Φλάνδρας Ροβέρτο Β΄. Στο χρονικό του Γουλιέλμου αρχιεπισκόπου της Τύρου αναφέρονται τα ονόματα όλων των ηγετών φεουδαρχών και των άλλων ευγενών ιπποτών που προθυμοποιήθηκαν να συμμετάσχουν στη σταυροφορία. Ακολουθώντας διαφορετικούς δρόμους – η στρατιά του Γοδεφρείδου διασχίζοντας τις χώρες της κεντρικής Ευρώπης και της χερσονήσου του Αίμου κατά μήκος του Δούναβη, η στρατιά της Προβηγκίας μέσω Δαλματίας, οι άλλες μέσω Ιταλίας και Δυρραχίου – και σε διαφορετικούς χρόνους έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη, όπου από τον Ιούλιο του 1096 έως τον Μάιο του 1097 συνέρρεαν χιλιάδες σιδερόφρακτων Σταυροφόρων. Ένα ακόμη κύμα σταυροφόρων από τη Γαλλία, τη Βαυαρία και τη Λομβαρδία έφτασε με καθυστέρηση στην Κωνσταντινούπολη από την άνοιξη και ως την αρχή του καλοκαιριού του 1101.

Όλοι αυτοί οι πολεμιστές αποτελούσαν τον «Στρατό του Χριστού» (*militia Christi*), έφεραν τη χαρακτηριστική επωνυμία «Στρατιώτες του Χριστού» (*militiæ Christi*) και πίστευαν ότι ενεργούσαν σύμφωνα με θεία εντολή. Έφεραν στο δεξιό τους χέρι ή στο στήθος-τους το σήμα του Σταυρού και είχαν ως πολεμικό σύνθημα τη γνωστή κραυγή *Deus le volt* («ο Θεός το θέλει»). Μαζί με τους ιππότες υπήρχαν χιλιάδες ταπεινών πολεμιστών και πλήθη άλλων προσκνητητών ανδρών και γυναικών, καθώς και ιερωμένων που συμμετείχαν ενεργά στη Σταυροφορία. Μολονότι ο στρατιωτικός χαρακτήρας της επιχείρησης ήταν εμφανής, οι Σταυροφόροι δεν απέβαλαν την ιδιότητα του προσκνητή και η Σταυροφορία εξακολούθησε να είναι ιερή προσκνηματική αποδημία (*peregrinatio*). Με τη βεβαιότητα ότι επιτελούσαν θεάρεστο έργο δεν δίσταζαν να προβούν σε οποιαδήποτε ενέργεια θεωρούσαν ότι εξυπηρετούσε τους στόχους-τους. Οι επιθέσεις εναντίον χριστιανικών πόλεων, οι λεηλασίες και η διαρπαγή αγαθών από τις περιοχές απ' όπου διέρχονταν τα σταυροφορικά στρατεύματα ήταν γι' αυτούς φυσικές ενέργειες που απέβλεπαν στην τροφοδοσία και συντήρησή-τους. Ακόμη και η καταστροφή της Πελαγονίας και η εξολόθρευση των αιρετικών κατοίκων-της ήταν για τους Σταυροφόρους πράξη που ευθυγραμμίζοταν με τις αρχές που υπηρετούσαν. Όσοι Σταυροφόροι έχαναν τη ζωή-τους στη μάχη ή από στερήσεις και κακουχίες, θυσιάζονταν με αγαλλίαση στο όνομα του Χριστού και ανέβαιναν θριαμβευτές στον ουρανό με τον χιτώνα του μάρτυρα (*Gesta Francorum*, σελ. 17 και ελληνική μετάφρ. σελ. 50). Από την άλλη μεριά η διαβεβαίωση ότι τους νικητές περιμέναν άφθονα υλικά αγαθά ενίσχυε το φρόνημα των χριστιανών πολεμιστών στις επικείμενες μάχες και η πλούσια λεία που μετά τη νίκη θα αποκόμιζαν τους έκανε περισσότερο μαχητικούς και άπληστους. Είναι χαρακτηριστική η μαρτυρία του αυτόπτη χρονογράφου για το κλίμα που επικρατούσε ανάμεσα στους σταυροφόρους στο πεδίο της μάχης: «Να είστε με κάθε τρόπο ενωμένοι με μια ψυχή στην πίστη του Χριστού και στη νίκη του αγίου Σταυρού – έλεγαν μεταξύ-τους – γιατί σήμερα, αν θέλει ο Θεός, όλοι θα γίνετε πλούσιοι» (ό. π., σελ. 19-20, πρβλ. ελληνική μετάφρ., σελ. 52-53).

Παρά τους αρχικούς διαταγμούς-τους οι ηγέτες των Σταυροφόρων δέχτηκαν να δώσουν όρκο πίστης στον αυτοκράτορα Αλέξιο Α' και να υποσχεθούν ότι θα του απέδιδαν όλα τα εδάφη που είχαν αποσπάσει οι Μουσουλμάνοι και θα ανακαταλάμβαναν οι Σταυροφόροι. Με αυτόν τον τρόπο εφάρμοζαν το αρχικό σχέδιο της προκήρυξης της Σταυροφορίας που έθετε ως ένα από τους στόχους της επιχείρησης την πολεμική βοήθεια προς την ελληνική αυτοκρατορία. Η πορεία των Σταυροφόρων προς την Αγία Γη συντελέστηκε κάτω από εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες, με πολλές αντιξοότητες, εμπλοκές, αντιθέσεις, διεκδικήσεις,

πολεμικές συγκρούσεις και απώλειες ανθρώπων. Το όραμα της απελευθέρωσης της Ιερουσαλήμ θάμπωνε την πραγματικότητα που συχνά απέβαινε τραγική. Οι βιαιότητες, οι παρασπονδίες και οι σφαγές εμπολέμων και αμάχων εξαγιάζονταν στη συνείδηση των χριστιανών μαχητών ως ενέργειες που τους έφεραν κοντύτερα στην επίτευξη του στόχου. Είναι αλήθεια, ότι σε ορισμένες περιπτώσεις οι αρχηγοί των Σταυροφόρων βρέθηκαν αντιμέτωποι με βαρβαρότητες που είχαν συντελεστεί από τις σταυροφορικές δυνάμεις αντίθετα με τις δικές-τους διαταγές. Αλλά ο φανατισμός υπερέκλυπε όλα τα άλλα συναισθήματα και εξουδετέρωνε τις τυχόν αναστολές. Στις 15 Ιουλίου 1099 οι Σταυροφόροι κυριεύσαν την Ιερουσαλήμ εκπληρώνοντας τον σκοπό της ιερής εκστρατείας. Αλλά η παρασπονδία, οι σφαγές και η λεηλασίες που διέπραξαν, αμαύρωσαν την εικόνα της Σταυροφορίας. Το ιδανικό της απελευθέρωσης του Παναγίου Τάφου είχε αλλοιωθεί σε κατακτητικό μένος και άπληστη διαρπαγή. Τα τραγικά συμβάντα εκείνων των ημερών, η άγρια εξολόθρευση των «απίστων» και η θρησκευτική συγκίνηση των νικητών μπροστά στον Πανάγιο Τάφο, περιγράφονται με ρεαλισμό από τον δυτικό αυτόπτη χρονογράφο της Σταυροφορίας (*Gesta Francorum*, σελ. 90-92, ελληνική μετάφρ. σελ. 137-139).

Με την προέλαση των σταυροφορικών στρατευμάτων στη Μικρά Ασία, στη Συρία και στην Παλαιστίνη και την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων είχαν επιτευχθεί όλοι οι στόχοι της Σταυροφορίας. Κατά την κήρυξη της Σταυροφορίας δεν είχε τεθεί το θέμα της τύχης των εδαφών που θα κυριεύαν οι Σταυροφόροι. Μόνο η σύμβαση που είχε συναφθεί με τον Αλέξιο Κομνηνό ρύθμιζε το ζήτημα των εδαφών που ανήκαν άλλοτε στην αυτοκρατορία. Ωστόσο, οι Σταυροφόροι δεν ήταν απλοί προσκυνητές και πολεμιστές ενός ιερού πολέμου. Ήταν επίσης εκπρόσωποι ενός φεουδαρχικού γαιοκτητικού συστήματος. Η κατάκτηση της Συρίας και της Παλαιστίνης πρόσφερε σ' αυτούς νέα εδάφη μαζί με την πρόκληση για εποίκισμό, πράγμα που αποτελούσε ιδανική διέξοδο στον στρατιωτικό και οικονομικό δυναμισμό της δυτικής Ευρώπης. Την αρχική πιθανή αμηχανία που δημιούργησε στα πλήθη των Σταυροφόρων η κατάκτηση, υπερέκρασε γρήγορα η δυνατότητα που προσφερόταν για την πραγματοποίηση των συγκαλυμμένων ή εμφανών επιδιώξεων των ηγετών και των επιφανέστερων ιπποτών, που ενισχύονταν από τις διακηρύξεις της Λατινικής Εκκλησίας για θεία ανταπόδοση της πολεμικής δράσης με υλικά αγαθά. Έτσι, οδηγήθηκαν στην υπέρβαση των αρχικών στόχων της Σταυροφορίας. Η απελευθέρωση της χριστιανικής Ανατολής δεν είχε ως συνέπεια την αποκατάσταση του καθεστώτος που υπήρχε πριν από τη μουσουλμανική κατάκτηση. Οι Σταυροφόροι κυριεύτηκαν από την απληστία της κατάκτησης και δημιούργησαν νέα κατάσταση στην Ανατολή ιδρύοντας φεουδαρχικά κράτη.

Κύριος της Ιερουσαλήμ αναδείχθηκε ο αρχηγός της Σταυροφορίας Γοδεφρείδος του Μπουγιόν. Μένοντας ο ίδιος πιστός στην ιδιότητα του προσκυνητή αρνήθηκε οποιοδήποτε άλλο πομπώδη κυριαρχικό τίτλο και διατήρησε τον απλό ταπεινό τίτλο του «Επιτρόπου του Παναγίου Τάφου» (*Advocatus Sancti Sepulchri / Avoué de Saint-Sépulchre*). Ωστόσο, το κράτος της Ιερουσαλήμ εξελίχθηκε μετέπειτα σε βασιλείο με την αναγόρευση του Βαλδουίνου, αδελφού και διαδόχου του Γοδεφρείδου, σε βασιλιά το έτος 1100, αποβαίνοντας το κέντρο της λατινικής παρουσίας και κυριαρχίας στην Ανατολή. Απο τους λοιπούς ηγέτες των Σταυροφόρων, ο Βοημιούνδος αναγνωρίστηκε κύριος της Αντιόχειας ιδρύοντας εκεί την ομώνυμη νορμανδική ηγεμονία, ο Βαλδουίνος του Μπουγιόν ίδρυσε στη Μεσοποταμία την κομητεία της Έδεσσας και ο Ραϋμόνδος του Σαιν-Ζίλ ίδρυσε την κομητεία της Τρίπολης. Απο τις εξελίξεις αυτές επωφελήθηκαν Γενουάτες, Πισάτες και Βενετοί που δημιούργησαν εμπορικούς σταθμούς και παροικίες στα παράλια της Συρίας και της Παλαιστίνης, ενώ παράλληλα διαμορφώθηκαν μικρότερες υποτελείς ηγεμονίες.

Η ίδρυση των λατινικών κρατών στην Ανατολή αποτέλεσε ουσιαστική εκτροπή απο τους στόχους της Σταυροφορίας. Οι ελευθερωτές της Αγίας Γης είχαν μεταβληθεί σε κατακτητές των χωρών της Ανατολής θεμελιώνοντας εκεί ένα δίκτυο δυτικών αποικιών με προθέσεις μόνιμης κυριαρχίας και επιβάλλοντας το φεουδαρχικό σύστημα εκμετάλλευσης της γης. Δεν θα ήταν υπερβολή ο ισχυρισμός ότι σε πολλές περιπτώσεις οι ιδεατοί σκοποί της Σταυροφορίας αποτελούσαν απλή φενάκη των πραγματικών διαθέσεων των «Προσκυνητών» Σταυροφόρων. Αλλά επίσης αποτελεί πραγματικότητα η πεποίθησή-τους ότι η κατοχή των κατακτημένων εδαφών αποτελούσε θεία ανταμοιβή ενός ιερού έργου. Κάτω απο αυτούς τους όρους η ιερή αποδημία είχε μετατραπεί σε μαζική μεταναστευτική κίνηση με τάσεις αποικισμού των κατακτημένων εδαφών. Και μολονότι οι ηγέτες της Σταυροφορίας ήταν επιφανείς φεουδάρχες, προτίμησαν την εγκατάσταση στις χώρες που κατακτήθηκαν, όχι στο σύνολό-τους εύφορες και παραγωγικές, αλλά οπωσδήποτε σε καίριες θέσεις που εξασφάλιζαν τον έλεγχο των εμπορικών δρόμων της Ασίας. Εξ άλλου, πολλοί απο τους ιπότες που δεν διέθεταν κλήρους γης στη Δύση εξασφάλισαν μετά την κατάκτηση φέουδα στην Ανατολή. Το κατακτητικό μένος προβάλλεται με ιδιαίτερη έμφαση στην περίπτωση της κατάκτησης της Αντιόχειας. Παραβιάζοντας τη συμφωνία που είχε συναφθεί με τον Βυζαντινό αυτοκράτορα και παρακάμπτοντας τις αντιδράσεις άλλων Σταυροφόρων, ο Βοημιούνδος αρνήθηκε να παραδώσει την άλλοτε βυζαντινή αυτή πόλη και ίδρυσε εκεί νορμανδική ηγεμονία με επεκτατικές σε βάρος του Βυζαντίου τάσεις, που δεν άργησαν να εκδηλωθούν. Οι επιδρομές εναντίον

των αυτοκρατορικών εδαφών ανάγκασαν τους Βυζαντινούς (Αλέξιος Α΄ και Ιωάννης Β΄ Κομνηνοί) να αναλάβουν κατ' επανάληψη συντονισμένη στρατιωτική δράση και να επιβάλουν δυναμικά την παρουσία-τους στην περιοχή. Το γεγονός αυτό δεν επέτρεψε την ανάδυση κατά καιρούς νέων ελεγκτατικών διαθέσεων και την επιχείρηση ληστρικών επιδρομών. Εξ άλλου, δεν ήταν λίγοι οι Φράγκοι φεουδάρχες και ιππότες που επιδίδονταν σε ληστρικές ενέργειες ή που αποκόμιζαν υπέρογκα κέρδη από την εκμετάλλευση των εμπορικών δρόμων που διέρχονταν από τα εδάφη-τους επιβάλλοντας διόδια στα καραβάνια των Μουσουλμάνων.

Με τη Σταυροφορία είχε αρχίσει για την ευρωπαϊκή ιστορία μια νέα εποχή που χαρακτηρίζεται από την τυχοδιωκτική αναζήτηση νέων πεδίων οικονομικής δραστηριότητας και την προγραμματισμένη εφαρμογή του αποικιοκρατικού συστήματος. Η κατάσταση που διαμορφώθηκε στην Ανατολή με τη δημιουργία των λατινικών κρατών συνέβαλε καίρια στην ανάπτυξη της ευρωπαϊκής οικονομίας και στην προαγωγή νέων οικονομικών αντιλήψεων και πρακτικών. Δυτικοί παράγοντες εκμεταλλεύονται τους θαλάσσιους εμπορικούς δρόμους της Ανατολικής Μεσογείου και διεξάγουν το διαμετακομιστικό εμπόριο των πολυτιμών ασιατικών προϊόντων, οι αγορές της Δυτικής Ευρώπης αναβαθμίζονται και αναδύονται νέες. Από την άλλη μεριά, οι Δυτικοί εισήγαγαν στις χώρες της Ανατολής νέες νοοτροπίες και συμπεριφορές και συντέλεσαν στην αναπόφευκτη αλλοίωση του πολιτισμικού τοπίου, αλλά παράλληλα δέχτηκαν επιρροές, συχνά γόνιμες, από την εγκατάστασή-τους εκεί και τον συγχρωτισμό με τους γηγενείς πληθυσμούς.

Η ανάγκη διατήρησης και υπεράσπισης του αποικιακού συγκροτήματος των λατινικών κρατών απέναντι στην ισλαμική πίεση αποτέλεσε την αιτία και καθόρισε τον χαρακτήρα των επόμενων Σταυροφοριών. Έναυσμα για την κήρυξη της Δεύτερης Σταυροφορίας (1147-1149) υπήρξε η πτώση της Έδεσσας της Μεσοποταμίας στους Μουσουλμάνους το 1144 και η απειλή κατά των άλλων λατινικών ηγεμονιών της Ανατολής. Μολονότι κηρύχθηκε από τον πάπα Ευγένιο Γ΄ το 1145 με τη βούλλα *Quantum praedecessores* και διακηρύχθηκε από επιφανείς ιερωμένους, όπως ο άγιος Βερνάρδος, η νέα Σταυροφορία πολύ απείχε από το να είναι κινητοποίηση ευσεβών προσκυνητών. Αντίθετα, ήταν οργανωμένη εκστρατεία Γάλλων και Γερμανών πολεμιστών με επικεφαλής τους ισχυρότερους ηγεμόνες της Δύσης, τον βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκο Ζ΄ και τον βασιλιά της Γερμανίας Κορνάδο Γ΄ του Hohenstaufen. Το στοιχείο που τους εμψύχωνε ήταν η ενίσχυση και η σωτηρία της Λατινικής Ανατολής. Και είναι σαφές, ότι ενδεχόμενη κατάρρευση των λατινικών κρατών θα σήμαινε την οπισθοδρόμηση

αν όχι την καταστροφή της ευρωπαϊκής οικονομίας. Αντίθετα, οι Βυζαντινοί είδαν τη σταυροφορία ως απειλή θεωρώντας ότι η πορεία προς την Αγία Γη ήταν απλό πρόσημα, ενώ αληθινός στόχος ήταν η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης. Άλλωστε, το ενδεχόμενο συνεργασίας των σταυροφόρων με τους Νορμανδούς της νότιας Ιταλίας ενίσχυε τις υποψίες των Βυζαντινών. Και ήταν ακριβώς το φθινόπωρο του 1147, όταν ήδη είχε ξεκινήσει η σταυροφορία, που ο Νορμανδός ηγεμόνας Ρογήρος Β΄ επιχείρησε – αν και ανεξάρτητα από τη σταυροφορία – τη νέα επίθεση κατά του Βυζαντίου, κατέλαβε την Κέρκυρα και εισδύοντας στον Κορινθιακό λεηλάτησε την Κόρινθο και τη Θήβα. Για όλους αυτούς τους λόγους ο βυζαντινός αυτοκράτορας Μανουήλ Α΄ Κομνηνός, όπως είχε πράξει και ο Αλέξιος Α΄ στην περίπτωση της προηγούμενης σταυροφορίας, ζήτησε από τους σταυροφόρους να δεσμευθούν με όρκο ότι θα επιστρέψουν τα εδάφη που ανήκαν άλλοτε στην αυτοκρατορία, ενώ παράλληλα θέλησε να εξασφαλίσει ότι οι δύο στρατιές δεν θα ενεργούσαν από κοινού κατά του Βυζαντίου και να θέσει τους σταυροφόρους στην υπηρεσία-του. Σε αντάλλαγμα ο αυτοκράτορας υποσχόταν να συνδράμει τους σταυροφόρους και να τους εξασφαλίσει εφόδια.

Η πορεία της γερμανικής στρατιάς μέσα από το βυζαντινό έδαφος, όπου εισήλθε τον Αύγουστο του 1147, δεν ήταν χωρίς επεισόδια και επιθετικές πράξεις, γεγονότα που ενίσχυαν τους φόβους των Βυζαντινών. Π' αυτό και ο Μανουήλ προσπάθησε να πείσει τους σταυροφόρους να κατευθυνθούν στην Καλλίπολη και να περάσουν στην ασιατική ακτή από τον Ελλήσποντο, ώστε να απαλλαγεί η Βασιλεύουσα από την πίεση της γερμανικής στρατιάς. Αλλά η πρόταση δεν έγινε αποδεκτή από τον Κορνάδο που οδήγησε τους φιλοπόλεμους σταυροφόρους στην προετοιμασμένη για άμυνα Κωνσταντινούπολη. Από εκεί, ταπεινωμένοι από τη στρατιωτική υπεροχή και το πολιτικό φρόνημα των Βυζαντινών, οι Γερμανοί μαχητές διαπεραιώθηκαν στην Ασία. Αντίθετα, ο Λουδοβίκος έχοντας πληροφορηθεί όσα είχαν συμβεί με τους Γερμανούς συμπεριφέρθηκε άψογα οδηγώντας τη γαλλική στρατιά προς την Κωνσταντινούπολη και όταν έφτασε εκεί στις 4 Οκτωβρίου 1147 του επιφυλάχθηκε εξαιρετη και εγκάρδια υποδοχή από τον Μανουήλ. Τέλος, αφού δόθηκαν από τον Λουδοβίκο εγγυήσεις ότι θα παρέμενε φίλος και σύμμαχος του βυζαντινού αυτοκράτορα η γαλλική στρατιά διαπεραιώθηκε στην ασιατική ακτή. Τόσο στην περίπτωση του Κορνάδου όσο και στην περίπτωση του Λουδοβίκου η βυζαντινή διπλωματία κατέβαλε κάθε προσπάθεια για να καταδείξει την ανωτερότητα του αυτοκράτορα και την υποδεέστερη θέση των δύο δυτικών ηγεμόνων. Τελικά, παρά τη στρατιωτική παρασκευή και τις διαβουλεύσεις με τον αυτοκράτορα για εξασφάλιση της απαραίτητης βυζαντινής υποστήριξης, τόσο η γερμανική όσο και η γαλλική στρατιά

δέχτηκαν πολλαπλές ήττες απο τις τουρκικές δυνάμεις στη Μικρά Ασία και στη Συρία με οδυνηρές απώλειες, ενώ απέτυχαν να καταλάβουν τη Δαμασκό (Ιούλιος 1148). Οι δύο Ευρωπαίοι μονάρχες αναγκάστηκαν να επιστρέψουν στη Δύση, χωρίς να έχουν ελιπύχει την εξάλειψη του ισλαμικού κινδύνου.

Οι δυτικές πηγές, ιδιαίτερα του περιβάλλοντος του Λουδοβίκου (χρονικό του βασιλικού ιερέα Odo του Deuil, *De profectioe Ludovici VII in Orientem*) απέδωσαν την αποτυχία της εκστρατείας στον βυζαντινό παράγοντα. Οι αιτιάσεις των Δυτικών αναφέρονταν στην αθέτηση απο τον αυτοκράτορα των υποσχέσεων που είχε δώσει για ανεφοδιασμό των σταυροφόρων, στη δυσπιστία προς τους σταυροφόρους και την εκμετάλλευσή-τους απο τους κατοίκους των βυζαντινών επαρχιών, στην απιστία του Μανουήλ και στη σύναψη ειρήνης με τους Σελτζούκους, τους οποίους και υποκινούσαν οι Βυζαντινοί κατά των σταυροφόρων. Παρ' όλα αυτά, ο Μανουήλ επιδίωξε συνεννόηση με τον Κορράδο τον οποίο δέχτηκε με τιμές στην Κωνσταντινούπολη, όταν εκείνος επέστρεψε νικημένος απο τη Μικρά Ασία τον χειμώνα του 1147-1148· αλλά και μετά την αποτυχία της σταυροφορίας και την οριστική επιστροφή του Κορράδου στην Ευρώπη οι δύο ηγεμόνες συναντήθηκαν στη Θεσσαλονίκη, όπου συνήψαν συμμαχία που επισφραγίστηκε με τον γάμο του Μανουήλ με τη Βέρθα του Sulzbach, γυναικαδέλφη του Κορράδου. Ο νορμανδικός κίνδυνος είχε ελιβάλει τη συνεννόηση του βυζαντινού αυτοκράτορα με τον Γερμανό ηγεμόνα. Άλλωστε, η γενικότερη πολιτική του Μανουήλ απέναντι στη δυτική Ευρώπη μετά τη Σταυροφορία χαρακτηριζόταν απο πολύπλευρο ενδιαφέρον για τα δυτικά πράγματα και διάθεση προσέγγισης της νοτιορπίας των Δυτικών με στόχο την προώθηση της ενότητας του χριστιανικού κόσμου. Οι σχέσεις με τη Δύση ενισχύθηκαν τόσο με τα αυτοκρατορικά συνοικέσια (γάμοι του Μανουήλ με τη Βέρθα του Sulzbach και με τη Μαρία της Αντιόχειας αλλά και μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας με γόνους επιφανών δυτικών οίκων) όσο και με τη χρησιμοποίηση Λατίνων σε σημαντικές θέσεις του αυτοκρατορικού περιβάλλοντος και του κράτους, πράγμα που προκαλούσε έντονες αντιδράσεις απο την πλευρά του γηγενούς στοιχείου. Επιστέγασμα της εξωτερικής πολιτικής του Μανουήλ υπήρξε η αναγνώριση της βυζαντινής επικυριαρχίας στη λατινική Ανατολή. Ωστόσο, η αποτυχία της κοινής στρατιωτικής επιχειρήσης του βυζαντινού αυτοκράτορα και του βασιλείου της Ιερουσαλήμ κατά της Αιγύπτου το 1169 ενθάρρυνε τη μουσουλμανική επιθετικότητα.

Η κατάσταση έγινε ακόμη περισσότερο επικίνδυνη μετά την κατάλυση του χαλιφάτου των Φατιμίδων της Αιγύπτου απο τους Τούρκους (1171) και την ανάληψη της αρχής απο τον Σαλαδινό (Salah-ad-Din). Και ενώ η δεύτερη απόπειρα

στρατιωτικής συνεργασίας Βυζαντίου και βασιλείου της Ιερουσαλήμ κατά της Αιγύπτου το 1177 ματαιώθηκε, ο σουλτάνος που οραματιζόταν την εκκαθάριση της Ανατολής απο τους Δυτικούς ξεκίνησε νέο ιερό πόλεμο εναντίον των Φράγκων και στις 2 Οκτωβρίου 1187 κατέλαβε τα Ιεροσόλυμα. Όπως ήταν επόμενο, η πτώση της Αγίας Πόλης συγκλόνισε τους Χριστιανούς της Δύσης, που αντέδρασαν και πάλι δυναμικά οργανώνοντας νέα ιερή εκστρατεία. Η Τρίτη Σταυροφορία (1189-1196), που ανέλαβαν να πραγματοποιήσουν ο Γερμανός αυτοκράτορας Φρειδερίκος Βαρβαρόσσας, ο βασιλιάς της Γαλλίας Φίλιππος Αύγουστος και ο βασιλιάς της Αγγλίας Ερρίκος Β', είχε χαρακτηρισά στρατιωτικής επιχείρησης με στόχο την απελευθέρωση της Ιερουσαλήμ και την ενίσχυση της άμυνας του Λατινικού βασιλείου. Ωστόσο, οι σταυροφορικές δυνάμεις δεν είχαν ενιαία δράση. Η γερμανική στρατιά, που αριθμούσε αρχικά γύρω στις εκατό χιλιάδες πολεμιστές, ακολουθώντας τη χερσαία οδό έφτασε στην Κωνσταντινούπολη – προκαλώντας όχι αδικαιολόγητες ανησυχίες στους Βυζαντινούς – και απο εκεί προωθήθηκε στη Μικρά Ασία, κατέλαβε το Ικόνιο και κατέληξε στην κοιλάδα της Σελεύκειας, όπου ο Φρειδερίκος πνίγηκε στον ποταμό Καλύκαδνο. Αντίθετα, ο βασιλιάς της Γαλλίας Φίλιππος Αύγουστος και της Αγγλίας Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος, που είχε στο μεταξύ διαδεχθεί τον Ερρίκο Β', μέσα σε αντιπαράθεσεις και διχόνοιες κινητοποίησαν με πολλή καθυστέρηση τις δυνάμεις-τους (Ιούλιος 1190), που τελικά απέπλευσαν απο τη Μασσαλία για τη Σικελία, όπου διαχειμάσαν στη Μεσσίνα και απο εκεί, έπειτα απο πολύμηνη καθυστέρηση, κατευθύνθηκαν χωριστά προς την Συρία και την Παλαιστίνη. Πρώτοι έφτασαν οι Γάλλοι στην Άκρα τον Απρίλιο του 1191, ενώ οι Άγγλοι αφού κατέλαβαν την Κύπρο (αρχές Μαΐου) διαπεραιώθηκαν στην Παλαιστίνη και ενώθηκαν με τις άλλες χριστιανικές δυνάμεις για την πολιορκία της Άκρας. Η άλωση της πόλης (12 Ιουλίου) υπήρξε το κύριο επίτευγμα της σταυροφορίας.

Και στην περίπτωση της Τρίτης Σταυροφορίας υπήρξαν σημαντικές παρεκκλίσεις απο τον κύριο στόχο της επιχείρησης. Η κάθοδος της γερμανικής στρατιάς δημιούργησε πολύπλοκα προβλήματα στη Βυζαντινή αυτοκρατορία. Η παρουσία των στρατευμάτων του Φρειδερίκου στα εδάφη της αυτοκρατορίας ήταν φυσικό να προκαλέσει ανησυχία στους Βυζαντινούς, μολονότι ο αυτοκράτορας Ισαάκιος Β' με τη συνθήκη της Νυρεμβέργης (1188) είχε επιτρέψει την ειρηνική διέλευση των γερμανικών δυνάμεων. Παράλληλα, βέβαια, ο Ισαάκιος ανέπτυξε φιλικές σχέσεις με τον Σαλαδίνο συνάπτοντας τη συνθήκη του 1189, με την οποία παρεχόταν άδεια για την ανέγερση μουσουλμανικού τεμένους στην Κωνσταντινούπολη και αντίστοιχα εξασφαλιζόταν η ελευθερία λατρείας για τους Έλληνες της Παλαιστίνης, ενώ προσέτι ο αυτοκράτορας αναλάμβανε τη

δέσμευση να εμποδίσει τη διέλευση των Σταυροφόρων που κατευθύνονταν εναντίον του Σουλτάνου. Κάτω από αυτές τις συνθήκες ήταν επόμενο να δημιουργηθούν εντάσεις ανάμεσα στους Γερμανούς και τους Βυζαντινούς και να οδηγηθούν τα πράγματα σε εμπόλεμη κατάσταση. Παραβιάζοντας τις δεσμεύσεις που είχαν αναλάβει, τα γερμανικά στρατεύματα κατέλαβαν την Αδριανούπολη και τη Φιλιππούπολη, λεηλάτησαν τη θρακική ύπαιθρο και έφτασαν απειλητικά έξω από την Κωνσταντινούπολη, που ο Φρειδερίκος σκέφτηκε να την πολιορκήσει με την υποστήριξη των στόλων των ιταλικών ναυτικών πόλεων. Στη δύσκολη κατάσταση και έπειτα από σκληρές διαπραγματεύσεις ο Ισαάκιος δέχτηκε να διαπεραιώσει τους Σταυροφόρους στη Μικρά Ασία και να φροντίσει για τον ανεφοδιασμό-τους (συμφωνία της Αδριανούπολης, Φεβρουάριος 1190). Δυτικοί ιστορικοί υποστηρίζουν ότι ο Γερμανός αυτοκράτορας συγκράτησε την οργή του εναντίον των Βυζαντινών από «χριστιανικό πατριωτισμό» και πέρασε στη Μικρά Ασία (Μάρτιος 1190) για να κατευθυνθεί εναντίον των Μουσουλμάνων. Παρ' όλο που η χρήση των όπλων από τα γερμανικά στρατεύματα εναντίον βυζαντινών πόλεων θα ήταν δυνατό να θεωρηθεί ως κίνηση εκβιαστικού αντιπερισπασμού που υπαγορεύτηκε από την φιλική προς τον Σαλαδινό πολιτική του Ισαακίου, στην πραγματικότητα αποτελούσε πρόδρομη έκφραση των νέων τάσεων της γερμανικής μοναρχίας, που κορυφώθηκαν με τις οικουμενικές αξιώσεις και την επεκτατική πολιτική σε βάρος του Βυζαντίου του γιου και διαδόχου του Φρειδερίκου, Ερρίκου ΣΤ'.

Η δεύτερη παρέκκλιση της Σταυροφορίας εκτυλίχθηκε στην Ανατολική Μεσόγειο. Ο Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος, ενώ κατευθυνόταν με τις δυνάμεις-του προς τη Συρία, προσέγγισε στην Κύπρο και την κατέλαβε (Μάιος 1191). Βέβαια, δεν ήταν η πρώτη φορά που η Κύπρος έπεφτε στα χέρια Σταυροφόρων. Είχε ήδη γνωρίσει, λίγες δεκαετίες νωρίτερα, την ωμή βία του ηγεμόνα της Αντιόχειας Ρεϋνάλδου του Σατιγιόν (Renaud de Châtillon) που, σε συνεργασία με τον ηγεμόνα της Κιλικιακής Αρμενίας Θεοδώρου (Thoros) Β', επέδραμε το 1156 στο νησί προβαίνοντας σε απερίγραπτες καταστροφές, λεηλασίες και φρικαλεότητες. Ανεξάρτητα από τους λόγους που ώθησαν τον Άγγλο βασιλιά σ' αυτή την ενέργεια, η κατάκτηση χριστιανικού εδάφους και μάλιστα βυζαντινού – παρά το γεγονός ότι στο νησί είχε εγκαταστήσει προσωπική ηγεμονία ο δυνάστης Ισαάκιος Κομνηνός – αποτελούσε πράξη μη συμβατή με τους στόχους της Σταυροφορίας. Αλλά, επίσης, πρέπει να θεωρηθεί ως ενέργεια συμπτωματική και μη προγραμματισμένη, αποτέλεσμα άμεσης ανταπόκρισης στη συγκυρία. Άλλωστε, δεν πρέπει να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο, η κατοχή του νησιού να έφερε σε κάποια αμηχανία τον Άγγλο βασιλιά που δεν ήταν προετομασμένος για τέτοια

εξέλιξη. Έτσι, προτίμησε να πουλήσει την Κύπρο στο Τάγμα των Ναϊτών Ιπποτών για 100.000 βυζαντινά, το ουσιαστικό κέρδος που του απέδωσε η στρατιωτική επιχείρηση στην Κύπρο. Ωστόσο, έχει μεγάλη σημασία το γεγονός ότι με την ενέργεια του Ριχάρδου η Κύπρος αποσπάστηκε οριστικά από τη βυζαντινή αυτοκρατορία και παρέμεινε κτήση σταυροφορική για να εξελιχθεί σύντομα σε βασίλειο της φραγκικής δυναστείας των Λουζινιάν, τιτουχών βασιλέων της Ιερουσαλήμ. Στην Κύπρο έμελλε να συμπυκνωθεί η Λατινική Ανατολή μετά την κατάρρευση των ηπειρωτικών σταυροφορικών κτήσεων της Συρίας και της Παλαιστίνης.

Παρά τους επίμονους και ηρωικούς αγώνες του Φιλίππου Αυγούστου και του Ριχάρδου, που μολονότι ανταγωνιστές συμπολέμησαν στο πλευρό των χριστιανικών δυνάμεων της Συρίας και της Παλαιστίνης, δεν στάθηκε δυνατό να καμφθεί οριστικά η ορμή των μαχητών του Ισλάμ και η Ιερουσαλήμ παρέμεινε στα χέρια του Σαλαδίνου. Οι Χριστιανοί πολεμιστές που ριγούσαν στη θέα της ιερής πόλης και που ο ευσεβής πόθος να προσκυνήσουν τον Πανάγιο Τάφο εναλλασσόταν με σφαγές αντιπάλων, βιαιότητες και άπληστες λαφυραγωγίες, αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν και να συμβιβαστούν (1192). Ο Σαλαδίνος διατήρησε όλη την ενδοχώρα, ενώ στην κατοχή των Φράγκων έμεινε μόνο η παράλια λωρίδα από την Τύρο έως την Ιόππη (Πάφα). Μεγαλόψυχα ο Σουλτάνος επέτρεψε στους μέχρι τότε αντιπάλους-του, πριν από την αναχώρησή-τους για την Ευρώπη να μεταβούν ελεύθερα στην Ιερουσαλήμ ως προσκυνητές.

Αυτή την εποχή οι επεκτατικές τάσεις των Δυτικών εκδηλώνονταν με ιδιαίτερο δυναμισμό βάλλοντας και κατά της βυζαντινής αυτοκρατορίας που σπαρασσόταν από δυναστικές κρίσεις. Και ενώ η Σταυροφορία που κήρυξε το 1195 στο Μπάρι ο Γερμανός αυτοκράτορας Ερρίκος ΣΤ' (1190-1197) απαιτώντας από τους Βυζαντινούς σύμπραξη, εδαφικές παραχωρήσεις και καταβολή του υπέρογκου χρηματικού ποσού των πέντε χιλιάδων χρυσών λιβρών, ματαιώθηκε από τον θάνατο του Ερρίκου, το σταυροφορικό πνεύμα έμελλε να οδηγήσει τους Δυτικούς στη συγκλονιστικότερη επιχείρηση των μεσαιωνικών χρόνων. Οραματιστής της νέας Σταυροφορίας ήταν ο πάπας Ιννοκέντιος Γ', σπουδαία φυσιογνωμία της Δυτικής Εκκλησίας, που μόλις είχε ανέλθει στον θρόνο του Αγίου Πέτρου (1198-1216), ενώ η ηγεσία του εγχειρήματος που αποφασίστηκε το 1199 ανατέθηκε αρχικά στον κόμη της Καμπανίας Θεοβάλδο Γ' και μετά τον θάνατό-του (Μάιος 1201) στον μαρκήσιο του Μομφερράτου Βονιφάτιο. Η Τέταρτη Σταυροφορία υπήρξε έργο Φράγκων φεουδαρχών, χωρίς ανάμιξη των μοναρχών της Ευρώπης και από την άποψη αυτή παρουσιάζει αναλογίες με την Πρώτη Σταυροφορία. Από την άλλη μεριά δεν είχε εμφανή και άμεσο τον προ-

σκυνηματικό χαρακτήρα, αφού αντικειμενικός στόχος της εκστρατείας ήταν η Αίγυπτος, το κέντρο της μουσουλμανικής κυριαρχίας που η κατάληψή-της θα εξασφάλιζε στους Δυτικούς πολλαπλά στρατιωτικά, πολιτικά και οικονομικά πλεονεκτήματα και φυσικά την απελευθέρωση της Ιερουσαλήμ. Τα σταυροφορικά στρατεύματα αποφασίστηκε να συγκεντρωθούν στη Βενετία, απ' όπου θα έπλεαν προς την Αίγυπτο. Η σχετική συμφωνία προέβλεπε ότι οι Σταυροφόροι θα κατέβαλλαν 85.000 χρυσά μάρκα στους Βενετούς, που θα παρείχαν πενήντα γαλέρες και στρατιωτική δύναμη και θα φρόντιζαν για τη μεταφορά και τη σίτιση των Σταυροφόρων για ένα χρόνο.

Αντίθετα με τις προηγούμενες περιπτώσεις, διάφοροι παράγοντες συντέλεσαν, ώστε η Τέταρτη Σταυροφορία να εκτραπεί από το αρχικό πρόγραμμα δράσης και να μη προσεγγίσει τον στόχο που είχε τεθεί από τους διοργανωτές-της. Η αποδοχή της βενετικής πρότασης να παράσχουν οι Σταυροφόροι τη συνδρομή-τους για την ανάκτηση της δαλματικής πόλης Ζάρας (σημερινής Zadar), άλλοτε βενετικής κτήσης που είχε καταληφθεί από τους Ούγγρους, άνοιξε τον δρόμο για την εκτροπή της Σταυροφορίας. Τον Νοέμβριο του 1202 οι Σταυροφόροι κατέλαβαν τη Ζάρα και εκδήλωσαν όλο το μένος του κατακτητή με βιαιότητες, καταστροφές και λεηλασίες προκαλώντας την οργή του πάπα, που διαπίστωνε ότι οι υπερασπιστές της χριστιανικής πίστης στράφηκαν εναντίον Χριστιανών. Ωστόσο, στη Ζάρα κριήθηκε ο χαρακτήρας και το μέλλον της Σταυροφορίας. Η πραγματικότητα των διαθέσεων της πλειονότητας των πολεμιστών, πρόθυμων να θέσουν στο περιθώριο την ιδεολογία προκειμένου να εξυπηρετήσουν άλλες σκοπιμότητες, αποκάλυπτε τις αδυναμίες του εγχειρήματος. Και η πραγματικότητα αυτή επιβεβαιώθηκε με τη συζήτηση της πρότασης να πλεύσουν τα σταυροφορικά στρατεύματα στην Κωνσταντινούπολη για να αποκαταστήσουν τη δυναστική νομιμότητα στη Βυζαντινή αυτοκρατορία. Βέβαια, η πρόταση δεν έγινε καθολικά αποδεκτή και πολλοί Σταυροφόροι είχαν αρχίσει να εγκαταλείπουν την ιδέα της Σταυροφορίας και να διαρρέουν, ενώ σαφέστατα αντίθετος ήταν ο πάπας και οι εκπρόσωποι της Εκκλησίας που αντέδρασαν στην πρόθεση νέας παρέκκλισης. Όμως, μολονότι αποφασίστηκε στη Ζάρα να συνεχιστεί η εκστρατεία προς τη Συρία ή την Αίγυπτο και να εκπληρωθεί το αρχικό σχέδιο της επιχείρησης, φθάνοντας οι Σταυροφόροι στην Κέρκυρα δέχτηκαν τις προτάσεις του Αλεξίου, γιου του έκπτωτου βυζαντινού αυτοκράτορα Ισαακίου, και συμφώνησαν να αλλάξουν πορεία και να κατευθυνθούν προς την Κωνσταντινούπολη.

Είναι φανερό, ότι στην αναβολή της εκτέλεσης του εκστρατευτικού σχεδίου οι Σταυροφόροι οδηγήθηκαν από το δέλεαρ των παροχών του Αλεξίου: χρημα-

τική αποξήμωση 200.000 αργυρών μάρκων, υπόσχεση παροχής εκστρατευτικού σώματος 10.000 ανδρών και άλλα ανταλλάγματα. Αλλά ταυτόχρονα, σε ορισμένους σταυροφορικούς κύκλους είχαν διαμορφωθεί και άλλες βλέψεις: η ενίσχυση της παρουσίας των Λατίνων στη βυζαντινή πρωτεύουσα, η εξασφάλιση του ελέγχου των εμπορικών γραμμών, η παγίωση της κυριαρχίας της δυτικής οικονομίας στην Ανατολή, η οικονομική, πολιτική και εκκλησιαστική υποτέλεια του Βυζαντίου στους Δυτικούς. Η στρατιωτική επιχείρηση για την αποκατάσταση των νομίμων αυτοκρατόρων στον βυζαντινό θρόνο εξυπηρετούσε τα ευρύτερα επικυριαρχικά σχέδια των Δυτικών και ο στρατιωτικός και οικονομικός έλεγχος της ελληνικής αυτοκρατορίας δεν είχε μικρότερη σημασία από τον αντίστοιχο έλεγχο της μουσουλμανικής Ανατολής.

Οι σύγχρονες με τα γεγονότα πηγές αλλά και η νεότερη ιστοριογραφία δεν έκριναν ομοίως τη μεγάλη αυτή εκτροπή της Τέταρτης Σταυροφορίας. Άλλοι υποστήριξαν ότι ήταν αποτέλεσμα σύμπτωσης διαφόρων παραγόντων, άλλοι μίλησαν για προμελέτη επιρρίπτοντας το βάρος της ευθύνης είτε στην παπική ενθάρρυνση, είτε στις επιδιώξεις των Βενετών, είτε στις προθέσεις και στις διεκδικήσεις του αρχηγού της Σταυροφορίας Βονιφάτιου του Μομφερρατικού ή ακόμη στις βλέψεις των Γερμανών αυτοκρατόρων για οικουμενική επικράτηση. Το βέβαιο είναι, ότι οι Σταυροφόροι προέβαιναν βαθμιαία σε μια όλο και βαθύτερη αλλαγή του προορισμού της εκστρατείας και επικέντρωναν το ενδιαφέρον σε συγκεκριμένους στρατιωτικούς και οικονομικούς στόχους. Με τη στρατιωτική επέμβαση στην Κωνσταντινούπολη οι Σταυροφόροι ανέτρεψαν την πολιτική κατάσταση (17 Ιουλίου 1203) και επέβαλαν στον θρόνο τον Ισαάκιο Β΄ και τον Αλέξιο Δ΄. Στην πραγματικότητα η αυτοκρατορία είχε τεθεί κάτω από την κηδεμονία των Σταυροφόρων που συμπεριφέρονταν ως στρατεύματα κατοχής προκαλώντας τα αισθήματα των κατοίκων και αναγκάζοντας τον λαό σε δυναμικές αντιστασιακές κινητοποιήσεις.

Οποσδήποτε τα πράγματα είχαν εκτροχιαστεί. Στις 7 Μαρτίου 1204, έξω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης οι Σταυροφόροι και οι Βενετοί συμφώνησαν την κατάκτηση και τη διανομή των εδαφών της αυτοκρατορίας. Μετά την άλωση (13 Απριλίου 1204), ο κόσμος της ελληνικής Ανατολής βρέθηκε μοιρασμένος από τους ισχυρούς παράγοντες της Σταυροφορίας με κύριους του παιγνιδιού τους Βενετούς. Οι Σταυροφόροι μαζί με τους Βενετούς αυτή τη φορά επανέλαβαν την πρακτική που είχαν εφαρμόσει στη Συρία και στην Παλαιστίνη ένα αιώνα νωρίτερα, αποδεικνύοντας ότι πάνω από τις αρχές έθεταν το κέρδος της κατάκτησης και ότι μπροστά σ' αυτό δεν υπολόγιζαν ούτε το κήρυγμα ούτε την κατακραυγή της Εκκλησίας. Κι από την άλλη μεριά η Εκκλησία, παρά τις

έντονες αντιρρήσεις για την εκτροπή της Σταυροφορίας, παρά την καταδίκη των ωμοτήτων που διέπραξαν οι Σταυροφόροι, προσαρμόστηκε στην ιδέα την κυριαρχίας των Λατίνων και επιδίωξε τα περισσότερα δυνατά οφέλη. Οι κατακτητές θεμελίωσαν το συγκρότημα των λατινικών κρατών και προσπάθησαν να μεταφυτέψουν στην ελληνική γη τους θεσμούς και τις αντιλήψεις της φεουδαρχικής Δύσης. Ορισμένα από τα μορφώματα αυτά υπήρξαν σχετικά βραχύβια, όπως η ίδια η λατινική αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης (1204-1261), ενώ άλλα είχαν μεγαλύτερη διάρκεια, όπως το δουκάτο των Αθηνών που με ποικίλες περιπέτειες επιβίωσε μέχρι την οθωμανική κατάκτηση του 1456/58 ή του δουκάτου της Νάξου που υφίσταται μέχρι το 1566. Μακροβιότερη υπήρξε η βενετική κυριαρχία που επιβλήθηκε σε ελληνικές χώρες. Με την κατάλυση του αριστοκρατικού πολιτεύματος στη Βενετία και την αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος στις μέχρι τότε βενετικές κτήσεις του Ιονίου το 1797, εξαλείφθηκαν τα τελευταία κατάλοιπα των πολιτικών συνεπειών της Τέταρτης Σταυροφορίας.

Το πνεύμα της υποστήριξης της Λατινικής Ανατολής και της απελευθέρωσης της Ιερουσαλήμ κυριάρχησε στη νέα Σταυροφορία που κήρυξε ο Ιννοκέντιος Γ΄ στη σύνοδο του Λατερανού το 1215. Πνευματικά προνόμια παραχωρήθηκαν σε όσους θα παρείχαν τα οικονομικά μέσα για τη συμμετοχή μαχητών στην ιερή εκστρατεία και παράλληλα κηρύχθηκε ολοκληρωτικός εμπορικός αποκλεισμός της Αιγύπτου. Η αναχώρηση των σταυροφόρων ορίστηκε για τον Ιούνιο του 1217. Ο ένθερμος κήρυκας της ιερής εκστρατείας Ολιβιέρος του Πάντερμπορν (Paderborn) μεταδίδοντας τον ενθουσιασμό του στις λαϊκές μάζες πέτυχε την κινητοποίηση πολλών μαχητών από την Αυστρία και την Ουγγαρία, ενώ άλλοι συστρατεύθηκαν από τις Κάτω Χώρες, τη Φλάνδρα αλλά και την Κύπρο. Από τον Σεπτέμβριο του 1217 άρχισαν να καταφθάνουν στην Άκρα σώματα σταυροφόρων με επικεφαλής τον δούκα της Αυστρίας Λεοπόλδο ΣΤ΄ και τον βασιλιά της Ουγγαρίας Ανδρέα Β΄. Μαζί τους συνασπίστηκαν τα αγγίματα του βασιλιά της Κύπρου Ούγου Α΄ Λουζινιάν και του ηγεμόνα της Αντιόχειας Βοημούνδου. Οι χριστιανικές δυνάμεις ενισχύθηκαν με νέες αφίξεις μαχητών από τη Γερμανία (Απρίλιος 1218) και αργότερα Άγγλων, Ισπανών, Φράγκων και Ιταλών. Ωστόσο, οι μουσουλμάνοι αποφεύγοντας τη σύγκρουση με τους σταυροφόρους κλείνουν στα οχυρά τους και η αδράνεια απογοητεύει πολλούς από τους σταυροφόρους που αποφασίζουν να επιστρέψουν στην Ευρώπη ακολουθώντας τον βασιλιά της Ουγγαρίας Ανδρέα Β΄. Άλλωστε, φαίνεται ότι το σταυροφορικό πνεύμα είχε υπερεκραστεί από την εμπορική δραστηριότητα που έσφυζε στα λιμάνια της Συρίας, όπου οι παροικίες των Βενετών, Γενουατών, Καταλανών, Μασσαλιωτών, Πισατών και άλλων Δυτικών εμπορών «σκέφτονταν περισσότερο τις τιμές των

μπαχαρικών παρά την απελευθέρωση του Παναγίου Τάφου», κατα τη διατύπωση του Ρενέ Γκρουσέ (σελ. 234).

Με στόχο την άσκηση πίεσης στους Μουσουλμάνους για την απελευθέρωση της Ιερουσαλήμ οι Σταυροφόροι ανέλαβαν στρατιωτική δράση κατά της Αιγύπτου έπειτα απο προτροπή του βασιλιά της Ιερουσαλήμ Ιωάννη Βριέννιου (de Brienne), που ανέλαβε και την αρχηγία της επιχείρησης. Πραγματικά, η απόβαση στη Δαμιέττη (29 Μαΐου 1218) και η πολιορκία της πόλης έφεραν σε δυσχερή θέση τους Μουσουλμάνους που έδειξαν προθυμία να παραχωρήσουν την Ιερουσαλήμ και να συνάψουν τριακονταετή εκεχειρία. Ωστόσο, η αλαζονική συμπεριφορά που επέδειξε ο παπικός λεγάτος Πελάγιος, που πρόσφατα είχε φτάσει στην Αίγυπτο, διέσπασε την ενότητα των σταυροφορικών δυνάμεων. Ο Πελάγιος διεκδικούσε την αρχηγία της στρατιωτικής επιχείρησης και έχοντας την υποστήριξη των Ναϊτών και των Ιπποτών του Αγίου Ιωάννη αντιδρούσε στην παραχώρηση στο βασίλειο της Ιερουσαλήμ των εδαφών που τυχόν θα καταλαμβάνονταν απο τους Σταυροφόρους στην Αίγυπτο. Οι νέες ειρηνευτικές προτάσεις του σουλτάνου της Αιγύπτου αλ-Καμίλ, που περιλάμβαναν την υπόσχεση ανοικοδόμησης με δική-του δαπάνη των τειχών της Ιερουσαλήμ, την παραχώρηση σημαντικών φρουριών και την επιστροφή του Τιμίου Σταυρού, απορρίφθηκαν απο την αδιαλλαξία του παπικού λεγάτου και των ιπποτικών ταγμάτων που ανέμεναν την άφιξη του αυτοκράτορα Φρειδεरिकου Β' με την ελπίδα κατάκτησης της Αιγύπτου. Μετά την άλωση και τη ληλασία της Δαμιέττης (5 Νοεμβρίου 1219) και αντίθετα προς την άποψη του Βριέννιου ο Πελάγιος διατάζει την προέλαση κατά του Καΐρου (Ιούνιος 1221) αλλά οι Αιγύπτιοι κατορθώνουν σπάζοντας τα φράγματα του Νείλου να παγιδεύσουν τους Σταυροφόρους που αναγκάστηκαν να συνθηκολογήσουν και να αποχωρήσουν με μόνο κέρδος την οκταετή εκεχειρία. Η Πέμπτη Σταυροφορία (1217-1221) είχε καταλήξει σε πλήρη αποτυχία.

Οι Σταυροφορίες που ακολούθησαν κινήθηκαν με ποικίλες αφετηρίες. Οι ηγεμονικές αξιώσεις του Γερμανού αυτοκράτορα Φρειδεरिकου Β', η φιλαρabiκή τακτική-του και οι φιλικές διασυνδέσεις-του με τον Σουλτάνο της Αιγύπτου αλ-Καμίλ, τον οδήγησαν σε ένα πολυμέτωπο διπλωματικό παιχνίδι με αποτέλεσμα τη σύγκρουση με τον πάπα και με τους Χριστιανούς της Ανατολής. Ο Φρειδερίκος, ήδη απο το 1215, είχε αναλάβει τη δέσμευση να συμμετάσχει στην Πέμπτη Σταυροφορία αλλά η αμφισβήτηση της αρχής-του στη Γερμανία και στην Ιταλία τον είχε αναγκάσει κατ' επανάληψη να αναβάλλει την αναχώρησή-του για την Ανατολή. Το 1223 ανανεώνει τον όρκο του σταυροφόρου αλλά και πάλι αναβάλλει την υπερωπία επιχείρηση για να ρυθμίσει την κατάσταση στη Σικελία. Ωστόσο, το ενδιαφέρον-του για τη χριστιανική Ανατολή παραμένει ιδιαίτερα

ισχυρό. Έχοντας νυμφευθεί (1225) με υπόδειξη του πάπα Ονώριου Γ' την Ισαβέλλα, κόρη του Ιωάννη Βριέννιου, αυτοανακηρύσσεται βασιλιάς της Ιερουσαλήμ αναγκάζοντας τον πεθερό-του να καταφύγει στη Ρώμη. Αλλά, παρ' όλο που ετοιμάζεται στρατιωτικά και παρά τις πειστικές παπικές προτροπές, αναγκάζεται ξανά λόγω ασθένειας να αναβάλει την αναχώρηση για την Ανατολή με αποτέλεσμα να επισύρει την οργή του νέου πάπα Γρηγόριου Θ' ο οποίος τελικά τον αφορίζει και του αφαιρεί την ιδιότητα του σταυροφόρου (1227).

Ουσιαστικά η Σταυροφορία του Φρειδερίκου (Έκτη Σταυροφορία) βρίσκεται σε αναστολή από το 1223. Ωστόσο, στις αρχές του 1227 ο Φρειδερίκος έστειλε στην Άκρα μια προπομπή Γερμανών σταυροφόρων που κατέλαβαν τη Σιδώνα, οχύρωσαν την Καισάρεια και ίδρυσαν το φρούριο του Μονφρό συμβάλλοντας με τη δράση-τους στην ενίσχυση της άμυνας της χριστιανικής Ανατολής. Με μεγάλη καθυστέρηση ο ίδιος ο Φρειδερίκος ξεκίνησε με λίγες δυνάμεις για την Ανατολή τον Ιούνιο του 1228. Και ενώ στις πιέσεις της Αγίας Έδρας για ανάληψη δράσης εμφανιζόταν αναποφάσιτος, τώρα παρά την παπική απαγόρευση μετά τον αφορισμό-του να μεταβεί στους Αγίους Τόπους, ο αυτοκράτορας πραγματοποιούσε την υπερπόντια εκστρατεία. Το ενδιαφέρον είναι ότι ο Φρειδερίκος ανέλαβε αυτή την επιχείρηση έπειτα από παρακίνηση του φίλου-του σουλτάνου αλ-Καμίλ ο οποίος ζήτησε τη συνδρομή-του για να αντιμετωπίσει την απειλητική εισβολή των Τούρκων της Χορασμίας που είχαν υποκινηθεί από τον αδελφό-του, τον βασιλιά της Δαμασκού αλ-Μουαζάμ. Κατά τη διέλευσή-του από την Κύπρο ο Φρειδερίκος συγκρούστηκε με την τοπική αριστοκρατία και τον επίτροπο του κυπριακού θρόνου και αυθέντη της Βηρυττού Ιωάννη του Ιμπελέν (Ibelin) και τελικά επέβαλε την επικυριαρχία-του στο φραγκικό βασίλειο.

Στην Άκρα έφτασε στις 7 Σεπτεμβρίου 1228 αλλά εκεί βρέθηκε σε δυσχερή θέση αντιμετωπίζοντας την αποστραφή των Ναϊτών και των Ιωαννιτών Ιπποτών εξαιτίας του αφορισμού-του. Από την άλλη μεριά μετά τον θάνατο του αλ-Μουαζάμ, ο ερχομός του Φρειδερίκου στην Παλαιστίνη δεν εξυπηρετούσε τα σχέδια του σουλτάνου της Αιγύπτου με αποτέλεσμα να επικρατήσει αμοιβαία αμηχανία στις σχέσεις των δύο ηγεμόνων. Ο αυτοκράτορας με τη μικρή δύναμη που διέθετε και που τελικά ενισχύθηκε από τους Ναΐτες και τους Ιωαννίτες προέλασε προς την Πάφα (Ιόππη) και την οχύρωσε. Και ενώ πληροφορήθηκε για την εναντίον των αυτοκρατορικών εδαφών στην Ιταλία επίθεση του παπικού στρατού που οδηγούσε ο πεθερός-του Ιωάννης Βριέννιος, ο Φρειδερίκος πέτυχε τη σύναψη συνθήκης με τον σουλτάνο (11 Φεβρουαρίου 1229) που επέτρεψε την αποκατάσταση του χριστιανικού βασιλείου στην Παλαιστίνη. Η συμφωνία της Πάφας προέβλεπε δεκαετή ειρήνη και την παραχώρηση στους Χριστιανούς της Ιερου-

σαλήμ – με εξαίρεση την περιοχή με τα ισλαμικά τεμένη – της Βηθλεέμ, της Ναζαρετ, του Τορόν στη βόρεια Γαλλία και της Σιδώνας στη Φοινίκη, καθώς επίσης της ζώνης από τη Πάφα ως την Ιερουσαλήμ και τη Βηθλεέμ με τη Λύδδα, τη Ράμιλεχ και την Εμμαούς. Στις 17 Μαρτίου 1229 ο Φρειδερίκος εισήλθε στην Ιερουσαλήμ και την επόμενη Κυριακή φόρεσε το βασιλικό στέμμα στον ναό του Παναγίου Τάφου. Ο πατριάρχης δεν τον αναγνώρισε και κήρυξε σε απαγόρευση (*interdictum*) την ιερή πόλη, γεγονός που εξώθησε τον αγανακτισμένο αυτοκράτορα να εγκαταλείψει το σχέδιο για την οχύρωση της Ιερουσαλήμ και να επιστρέψει στην Άκρα. Αλλά και εκεί η διαμάχη μεταξύ παπικών γουέλφων και αυτοκρατορικών γιβελίνων είχε οδηγήσει σε οξύτατες και οδυνηρές συγκρούσεις τους χριστιανούς. Λαομίσητος ο Φρειδερίκος που είχε επιτύχει την απόδοση των Αγίων Τόπων στο χριστιανικό βασίλειο αναγκάστηκε να φύγει από την Άκρα (1 Μαΐου 1229) και μέσω Κύπρου να επιστρέψει στην Ιταλία, αφήνοντας πίσω-του τη χριστιανική Ανατολή διχασμένη να σπαράσσεται από εμφύλιες έριδες.

Το καλοκαίρι του 1239 απεσταλμένοι του πάπα Γρηγορίου Θ' κήρυξαν νέα σταυροφορία στη Γαλλία και στην Αγγλία. Στην παπική έκκληση ανταποκρίθηκαν επιφανείς φεουδάρχες της Γαλλίας που ανέλαβαν να οργανώσουν μια νέα σταυροφορική επιχείρηση (1239-1240) με επικεφαλής τον Θεοβάλδο (Thibaud) τον ποιητή κόμη της Καμπανίας και βασιλιά της Ναβάρρας. Οι σταυροφόροι απέπλευσαν από τα λιμάνια των Aigues-Mortes και της Μασσαλίας και μέσω Σικελίας και Κύπρου έφθασαν στην Άκρα (Σεπτέμβριος 1239), όπου σε συνεργασία με τους εκπροσώπους της τοπικής φεουδαρχίας κατέστρωσαν το σχέδιο δράσης. Τα σταυροφορικά στρατεύματα δεν πέτυχαν ουσιαστικά κέρδη στο πεδίο της μάχης, αντίθετα είχαν σοβαρές απώλειες όταν άγημα σταυροφόρων με επικεφαλής τον κόμη του Μπαρ Ερρίκο, τον δούκα της Βουργουνδίας Ούγο Δ' και τον Φίλιππο του Ναντέιγ έπεσε σε ενέδρα. Παρ' όλα αυτά, οι Σταυροφόροι εξασφάλισαν την κατοχή ορισμένων εδαφών χάρη στις διχόνοιες των μουσουλμάνων ηγεμόνων που διεκδικούσαν την υποστήριξη των σταυροφορικών δυνάμεων εναντίον των αντιπάλων-τους. Αλλά η τελική υπερίσχυση του σουλτάνου αλ-Αγιούμπ (al-Ayyub) σε βάρος του Ισμαήλ ηγεμόνα της Δαμασκού, με τον οποίο είχε συμμαχήσει ο Θεοβάλδος, μείωσαν τη δημοτικότητα του τελευταίου. Ο Θεοβάλδος αφού προσκίνησε στην Ιερουσαλήμ, εγκατέλειψε την Παλαιστίνη (τέλη Σεπτεμβρίου 1240).

Λίγες ημέρες αργότερα, έφτασε στην Άκρα ο κόμης της Κορνουάλλης Ριχάρδος, αδελφός του βασιλιά της Αγγλίας Ερρίκου Γ' και κουνιάδος του αυτοκράτορα Φρειδερίκου Β'. Ο Ριχάρδος πέτυχε να επιβάλει τάξη στη διασπασμένη χριστιανική Ανατολή και εξασφάλισε την απόδοση από τον σουλτάνο σημαντι-

κών εδαφών με αποτέλεσμα το βασίλειο της Ιερουσαλήμ να ανακτήσει όλα σχεδόν τα εδάφη-του δυτικά του Ιορδάνη με εξαίρεση τη Ναμπλούς και τη Σαμάρεια. Ο Ριχάρδος παρέμεινε στην Παλαιστίνη έως τον Μάιο του 1241 έχοντας γίνει αποδεκτός ως προσωρινός αντιβασιλιάς. Ωστόσο, γρήγορα η διχαστασία επικράτησε και πάλι ανάμεσα στους φεουδαρχικούς παράγοντες, ενώ έπειτα απο υποκίνηση του σουλτάνου της Αιγύπτου αλ-Αγιούμπ οι τουρκικές ορδές που είχαν εκδιωχθεί απο τη Μεσοποταμία απο τους Μογγόλους κατέλαβαν την Ιερουσαλήμ (23 Αυγούστου 1244) και μαζί με τις δυνάμεις του σουλτάνου κατανίκησαν τους Σταυροφόρους και τους συμμάχους-τους κοντά στη Γάζα (Οκτώβριος 1244). Ο σουλτάνος κατέλαβε την Ιουδαία, τη Σαμάρεια και τη Δαμασκό περιορίζοντας στα παράλια τους Φράγκους, που επιζήτησαν ερείσματα στην αμφίβολη και επικίνδυνη συμμαχία με τους Μογγόλους.

Η απώλεια της Ιερουσαλήμ και ο μογγολικός κίνδυνος απασχόλησαν την ιεραρχία της Δυτικής Εκκλησίας στη Σύνοδο της Λυών το 1245, όπου ο πάπας Ιννοκέντιος Δ' κηρύσσει νέα Σταυροφορία. Αλλά τη σύνοδο απασχολεί και η σύγκρουση ανάμεσα στην Αγία Έδρα και στον αυτοκράτορα Φρειδερίκο Β' τον οποίο πάπας αφορίζει και κηρύσσει ιερό πόλεμο εναντίον-του με προδιαγραφές σταυροφορίας. Την προάσπιση της Χριστιανοσύνης στην Ανατολή ανέλαβε αυτή τη φορά ο βασιλιάς της Γαλλίας Λουδοβίκος Θ' ο Άγιος, που είχε δεχθεί το σχήμα του σταυροφόρου τον Δεκέμβρη του 1244, ενώ ήταν βαριά άρρωστος. Οι προσπάθειες του Γάλλου βασιλιά να συμπαρασύρει και άλλους Ευρωπαίους ηγεμόνες δεν έφεραν ουσιαστικά αποτελέσματα. Μόνο ο βασιλιάς της Αγγλίας Ερρίκος Γ' επέτρεψε να κηρυχθεί η σταυροφορία στη χώρα-του με αποτέλεσμα τη συστράτευση 200 Αγγλων ιπποτών. Παράλληλα προσπαθεί, χωρίς βέβαια να το επιτύχει, να αποκαταστήσει την ενότητα της δυτικής χριστιανοσύνης με τη συμφιλίωση πάπα και αυτοκράτορα.

Ο Λουδοβίκος προετοιμάζει την ιερή εκστρατεία σε όλα τα επίπεδα: φροντίζει για τον προσωπικό εξοπλισμό-του, απαγορεύει κάθε άλλο πόλεμο και επιβάλλει τριετή αναστολή των τόκων στα δάνεια, αναθέτει την αντιβασιλεία στη μητέρα-του Μπλάνκα της Καστίλλης, παρέχει οικονομική υποστήριξη σε μεγάλο αριθμό σταυροφόρων – ωστόσο, τα δύο τρίτα της δαπάνης το είχε καταβάλει η Εκκλησία – και οργανώνει με κάθε λεπτομέρεια τη μεταφορά και τον επισιτισμό των στρατευμάτων. Μαζί με τον Λουδοβίκο συστρατεύθηκαν οι τρεις αδελφοί-του, Ροβέρτος του Αρτουά (Artois), Αλφόνσος του Πουατιέ (Poitiers) και Κάρολος του Ανζού (Ανζου), ο δούκας της Βουργουνδίας Ούγος Δ', ο κόμης της Φλάνδρας Γουλιέλμος και πολλοί άλλοι φεουδαρχικοί παράγοντες, ιππότες και ευγενείς της Γαλλίας. Η σταυροφορία είχε προσλάβει τον χαρακτήρα γαλλικής

βασιλικής επιχείρησης. Στις 25 Αυγούστου 1248, περίπου 15.000 άντρες απέπλευσαν από τη Γαλλία (Aigues-Mortes) με κατεύθυνση τη Λεμεσό, όπου έφτασαν στις 17 Σεπτεμβρίου. Στην Κύπρο, όπου διαχείμασαν οι σταυροφορικές δυνάμεις, ενώθηκαν μαζί-τους οι ιππότες του κυπριακού βασιλείου με επικεφαλής τον βασιλιά Ερρίκο Α΄ Λουζιτιάν, οι ιππότες της Συρίας με τον Ιωάννη του Ιμπελέν και άλλοι τετρακόσιοι Φράγκοι ιππότες από την Πελοπόννησο με επικεφαλής τον ηγεμόνα της Αχαΐας Γουλιέλμο Βιλλαρδουίνο, καθώς και διακόσιοι Άγγλοι ιππότες με αρχηγό τον κόμη του Σώλσμπερυ. Τα χριστιανικά στρατεύματα απέπλευσαν στα τέλη Μαΐου από την Κύπρο εναντίον της Αιγύπτου και κατέλαβαν με ευχέρεια τη Δαμιέττη (6 Ιουνίου). Έχοντας απορρίψει την πρόταση του σουλτάνου να παραχωρήσει την Ιερουσαλήμ με αντάλλαγμα την επιστροφή της Δαμιέττης και αφού έφθασαν οι ενισχύσεις που αναμενόταν από τη Γαλλία οι Σταυροφόροι αποφάσισαν να προελάσουν κατά του Καΐρου (20 Νοεμβρίου). Ο θάνατος του σουλτάνου έφερε σε δυσχερή θέση τους Αιγύπτιους αλλά γρήγορα κατάφεραν να ανασυγκροτηθούν. Οι αρχικές επιτυχίες των Χριστιανών ανατράπηκαν στη Μανσούρα εξαιτίας της προκλητικής και απερισκεπτής δράσης του κόμη του Αρτουά Ροβέρτου. Ο ίδιος και όσοι ιππότες τον ακολούθησαν στην καταδίωξη των αντιπάλων στη δαιδαλώδη πόλη παγιδεύτηκαν και βρήκαν εκεί τραγικό θάνατο (8 Φεβρουαρίου 1249). Παρά τον ηρωισμό που επέδειξαν στο πεδίο της μάχης, με πολλές απώλειες και εξαντλημένοι από επιδημικές αρρώστιες οι Σταυροφόροι αποφασίζουν να υποχωρήσουν προς τη Δαμιέττη αλλά κατά την επιστροφή περικυκλώθηκαν από τους Μαμελούκους και τελικά αναγκάστηκαν να παραδοθούν (6 Απριλίου 1250). Πολλοί άρρωστοι αιχμάλωτοι σφαγιάστηκαν, ενώ ο ίδιος ο Λουδοβίκος οδηγήθηκε αιχμάλωτος στο Κάιρο. Τελικά, ο σουλτάνος Τουράν-σαχ συμφώνησε να απελευθερώσει τον Λουδοβίκο με αντάλλαγμα την απόδοση της Δαμιέττης ζητώντας επιπρόσθετα την καταβολή 400.000 λιβρών τορνεσιών για την απελευθέρωση των άλλων αιχμαλώτων. Μετά την παράδοση της Δαμιέττης (6 Μαΐου 1250) ο Λουδοβίκος απέπλευσε για την Άκρα αφήνοντας στην Αίγυπτο προσωρινά ως όμηρο τον αδελφό-του Αλφόνσο, ώσπου να συμπληρωθεί το ποσό των λύτρων που είχαν ζητήσει οι Αιγύπτιοι. Σκληρή τύχη επιφυλάχθηκε στους τραυματίες σταυροφόρους που παρέμειναν στη Δαμιέττη και που σφαγιάστηκαν από τους νικητές. Ο Λουδοβίκος, παρά τις εκκλήσεις της μητέρας-του που ασκούσε την αντιβασιλεία, παρέμεινε στην Παλαιστίνη τέσσερα χρόνια προσπαθώντας να ανασυγκροτήσει τις χριστιανικές κτήσεις. Ωστόσο, η αποτυχημένη εκστρατεία στην Αίγυπτο είχε επιφέρει ολοσχερή καταστροφή σε μια ισχυρή γαλλική στρατιά και είχε απογυμνώσει τη χριστιανική Ανατολή από τη στρατιωτική-της δύναμη.

Και ενώ οι Μογγόλοι είχαν καταστεί κύριοι των χωρών της Μέσης Ανατολής και επεκταθεί στην ανατολική Ευρώπη δημιουργώντας νέα κατάσταση, οι Μαμελούκοι της Αιγύπτου με τον σουλτάνο Μπαϊμπάρς νικούν τους Μογγόλους το 1260 στο Ain Jalud και απειλούν τους χριστιανικούς πληθυσμούς με ιερό πόλεμο. Το 1265 κυριεύσαν τις πόλεις Καισάρεια, Αρσούρ, Σάφεντ, Μπωφόρ και Αντιόχεια, την οποία πυρπόλησαν και κατέσφαξαν τον πληθυσμό-της. Παράλληλα, οι αντιθέσεις ανάμεσα στους Βενετούς και τους Γενουάτες, Ναϊτες και Ιωαννίτες στην Άκρα κατέληξαν σε ένοπλη εσωτερική ρήξη (πόλεμος του Αγίου Σάβα), επιφέροντας ισχυρό πλήγμα στην ήδη αποδυναμωμένη χριστιανική Ανατολή. Στη δυτική Ευρώπη οι ειδήσεις αυτές επανέφεραν και πάλι στο προσκήνιο την ιδέα της σταυροφορίας. Και αν το κήρυγμα του Αιγιδίου του Σωμύρ (Saumur) το 1267 δεν βρήκε ανταπόκριση, τον ίδιο χρόνο ο βασιλιάς της Γαλλίας Λουδοβίκος Θ' ο Άγιος, προσηλωμένος στο όραμα της απελευθέρωσης της Αγίας Γης, οργάνωσε νέα σταυροφορία (24 Μαρτίου 1267) στην οποία συμμετέχει και ο βασιλιάς της Αγγλίας Ερρίκος Γ', που τον εκπροσωπεί ο γιος-του Εδουάρδος. Οι σταυροφόροι απέπλευσαν από τα Aigues-Mortes (2 Ιουλίου 1270) και μέσω Σαρδηνίας (Κάλιαρι) κατευθύνθηκαν στην Τυνησία με τελικό προορισμό την Αίγυπτο. Δεν υπάρχει ενιαία αντίληψη για την επιλογή του δρομολογίου της σταυροφορίας. Η συνεννόηση με τον εμίρη της Τυνησίας – η ενδεχόμενη υποταγή-του θα εξυπηρετούσε και τα σχέδια του βασιλιά της Σικελίας Καρόλου του Ανδεγαυού, αδελφού του Λουδοβίκου – και με τους Μογγόλους της Περσίας για κοινή δράση κατά της Αιγύπτου φαίνεται πιθανή. Αλλά μετά την απόβασή-τους κοντά στην Καρχηδόνα τα σταυροφορικά στρατεύματα προσβλήθηκαν από την πανώλη και αποδεκατίστηκαν. Ανάμεσα στα θύματα και ο Λουδοβίκος, που πέθανε (25 Ιουλίου 1270) προφέροντας το όνομα της Ιερουσαλήμ, γεγονός που αποκαλύπτει το όραμα της σταυροφορικής ιδέας που είχε κυριεύσει την ψυχή-του. Το σκήνωμα του Αγίου Λουδοβίκου το μετέφερε στη Γαλλία ο διάδοχός-του Φίλιππος Γ'. Από την άλλη μεριά ο Κάρολος ο Ανδεγαυός συνήψε σύμβαση με τον εμίρη της Τυνησίας εξασφαλίζοντας εμπορικά προνόμια και πολεμική αποζημίωση.

Οι Άγγλοι, που έφτασαν στην Τυνησία μετά την υπογραφή της σύμβασης συνέχισαν το ταξίδι προς στην Άκρα, όπου είχαν προηγηθεί και μερικοί Αραγώνιοι σταυροφόροι που εξολοθρεύτηκαν πέφτοντας σε ενέδρα. Η μικρή αγγλική δύναμη δεν κατάφερε να εμποδίσει την προέλαση του Μπαϊμπάρς και ο Εδουάρδος αναγκάστηκε να επιστρέψει στην Αγγλία. Η όγδοη Σταυροφορία, η τελευταία από τις μεγάλες επιχειρήσεις για την απελευθέρωση των ιερών προσκυνημάτων της χριστιανοσύνης από την ισλαμική κατοχή, είχε τερματιστεί άδοξα. Το

μόνο θετικό στοιχείο ήταν η συνθήκη ανάμεσα στον βασιλιά της Κύπρου Ούγο και τον Μπαϊμπάρς για δεκαετή ανακωχή και ελεύθερη πρόσβαση των χριστιανών προσκυνητών στην Ιερουσαλήμ.

Μολονότι η ιδέα της σταυροφορίας δεν είχε πλέον μεγάλη απήχηση στους λαούς της Δύσης και δεν έλειπαν εκείνοι που έθεταν το ερώτημα αν ήταν πραγματικά θέλημα του Θεού η απελευθέρωση του Παναγίου Τάφου, αφού τόσες προσπάθειες είχαν αποτύχει, το σταυροφορικό κήρυγμα ακούστηκε για μια ακόμη φορά απο τον πάπα Γρηγόριο Γ' το 1275. Ωστόσο, ο θάνατος του ποντίφικα τον Ιανουάριο του 1276 ματαίωσε τα σχέδιά-του. Στα επόμενα χρόνια οι Μαμελούκοι επέκτειναν την κυριαρχία-τους και προέλασαν προς τα παράλια καταστρέφοντας και πλέζοντας ασφυκτικά τις χριστιανικές θέσεις. Η κατάληψη και η καταστροφή της Τρίπολης το 1285 προκάλεσε αίσθηση στη Δύση που κινητοποιήθηκε πάλι. Αλλά αυτή τη φορά δεν ήταν η οργανωμένη πολεμική επιχείρηση ισχυρών δυτικών ηγεμόνων ή επιφανών φεουδαρχών που έσπευσε να υπερασπιστεί τους Αγίους Τόπους. Το 1291 έφτασαν στον Άγιο Ιωάννη της Άκρας τα πλήθη της λαϊκής Σταυροφορίας που είχε ξεκινήσει απο την Ιταλία. Χωρίς καμιά στρατιωτική παρασκευή και οργάνωση οι προσκυνητές αυτοί κινούνταν απο καθαρά θρησκευτικό φανατισμό. Ανίκανοι να προσβάλουν τα μουσουλμανικά στρατεύματα επιδόθηκαν σε σφαγές αμάχων Μουσουλμάνων και λεηλασίες στα περίχωρα και στην πόλη της Άκρας συχνά κτυπώντας και Χριστιανούς. Η αντίδραση των Μουσουλμάνων εκδηλώθηκε με την πολιορκία της Άκρας (5 Απριλίου 1291), του κέντρου της λατινικής κυριαρχίας στην Παλαιστίνη. Η πόλη κυριεύθηκε στις 18 Μαΐου και δέκα μέρες αργότερα έπεσε η ακρόπολη που την υπερασπιζόνταν οι Ναΐτες. Όπως γινόταν σε ανάλογες περιπτώσεις, η Άκρα παραδόθηκε στην καταστροφή και ο πληθυσμός-της σφαγιαστάθηκε. Ακολούθησε η πτώση των άλλων χριστιανικών θέσεων της Τύρου, της Σιδώνας, της Βηρυτού, της Τορτόσας. Η Λατινική Ανατολή είχε καταλυθεί οριστικά. Μόνη η Κύπρος παρέμεινε σε χριστιανικά χέρια στη μείζονα περιοχή, καταφύγιο των προσφύγων απο τις άλλοτε υπερπόντιες κτήσεις.

Πέρα απο τις μεγάλες υπερπόντιες εκστρατείες της δυτικής χριστιανοσύνης που φέρουν τον χαρακτηρισμό της σταυροφορίας, στην ιστορία του σταυροφορικού κινήματος εντάσσεται σειρά άλλων μικρότερης δυναμικής και εμβέλειας αλλά όχι λιγότερο φιλόδοξων στρατιωτικών επιχειρήσεων που οργανώθηκαν με στόχο την απελευθέρωση ή την υπεράσπιση των Αγίων Τόπων. Υπήρξαν επίσης και άλλες επιχειρήσεις που κινητοποιήθηκαν απο την Εκκλησία και προσέλαβαν τον χαρακτηρισμό ή μμηθήκαν τον χαρακτήρα της σταυροφορίας εξυτηρητώ-

ντας διαφορετικούς στόχους, όπως οι πόλεμοι κατά των μη χριστιανικών λαών της Βαλτικής, οι επιχειρήσεις κατά των αιρετικών, οι πόλεμοι κατά των Μαυριτανών για την ανάκτηση (*Reconquista*) της Ισπανίας. Ωστόσο, υπήρξαν και εκείνες οι ιδιόμορφες λαϊκές κινητοποιήσεις που, μολονότι διαπνέονταν από το σταυροφορικό ιδεώδες και από θρησκευτικό ενθουσιασμό, όχι μόνο δεν είχαν υποκινηθεί και ευλογηθεί αλλά αντίθετα αποδοκιμάστηκαν ή καταδικάστηκαν από τον πάπα, όπως η «Σταυροφορία των παιδιών» του 1212, η «Σταυροφορία των βοσκών» του 1251 και η «Σταυροφορία των φτωχών» του 1309 και του 1320.

Μολονότι το όραμα της Ιερουσαλήμ δέσποξε στην ιδεολογία των Σταυροφόρων, οι ιερές εκστρατείες των Χριστιανών στην Ανατολή έγιναν το όχημα άλλων επιδιώξεων. Ωστόσο, οι ιδεολόγοι μαχητές, με κορυφαία την περίπτωση του Λουδοβίκου Θ' της Γαλλίας, δεν έλειψαν από το προσκήνιο των σταυροφορικών αγώνων. Είναι γεγονός ότι πολλοί από τους συντελεστές των Σταυροφοριών, είτε φεουδάρχες, είτε ιππότες, είτε απλοί πολεμιστές, πήραν μέρος από υστερόβουλη σκέψη κέρδους. Και επίσης πολλοί συμπεριφέρθηκαν με βαρβαρότητα από δισταραμμένη αντίληψη του θρησκευτικού χρέους. Η έννοια του ιερού προσκυνήματος ισοπεδώθηκε από την εκδικητική μανία εναντίον των αλλοπίστων που κατείχαν τους ιερούς τόπους. Όσο και αν η Εκκλησία υπενθύμιζε το πραγματικό χρέος, το κήρυγμά-της συχνά υπερχαλυπτόταν από το φανατικό κήρυγμα ιερωμένων που εξήπταν το μένος των προσκυνητών κατά των αντιπάλων. Η παροχή υποστήριξης προς τους Χριστιανούς της Ανατολής μεταβλήθηκε σε επιβολή της Δυτικής ισχύος σε κάθε τομέα. Το οικονομικό κέρδος εξοβέλισε κάθε διαταγή στις ενέργειες των «προσκυνητών» και εχθρός απέβαινε όχι μόνο ο αλλόπιστος κατακτητής των Αγίων Τόπων, αλλά και όποιος κατείχε εδάφη πρόσφορα για εκμετάλλευση ή μέσα πλουτισμού.

Οι Σταυροφορίες υπήρξαν η δυναμική κατάληξη ενός παλαιού αυθόρμητου θρησκευτικού κινήματος που έφερε προσκυνητές στους Αγίους Τόπους, αλλά ο πνευματικός χαρακτήρας του μαζικού σταυροφορικού κινήματος υπερεκράσθηκε, χωρίς να εξαλειφθεί ολότελα, από την ίδια τη δυναμική-του και μετατράπηκε σε δράση κατάκτησης κοσμικών αγαθών, ενώ παράλληλα υπερίσχυσαν στοιχεία ξένα προς την ουσιαστική πνευματικότητα και τον μυστικισμό, όπως η πρόληψη και η απόρριψη του διαφορετικού. Τις σταυροφορικές δυνάμεις εξυπηρετούσαν οι στόλοι των Βενετών, Γενουατών και Πισατών εμπόρων, που έβλεπαν με περισσότερο πραγματισμό τις κινήσεις αυτές και προσδοκούσαν πολλαπλά οφέλη από την επιτυχία των σταυροφορικών επιχειρήσεων. Αν στο όραμα των υποκινητών της Σταυροφορίας υπήρχε η πρόθεση για κοινή δράση της χριστιαν-

νικής Ευρώπης και για ενότητα όλης της χριστιανοσύνης σε Ανατολή και Δύση, η πρακτική των όπλων επέφερε την οριστική διαίρεση του χριστιανικού κόσμου με την κατάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Εκείνο που καταφαίνεται είναι ότι οι Σταυροφορίες γέννησαν το αποικιοκρατικό πνεύμα των λαών της Δυτικής Ευρώπης και οι συμπεριφορές που αναδύθηκαν με την κατάκτηση της Ανατολής αποτέλεσαν προηγούμενο για τη μετέπειτα δράση των Ευρωπαίων στις νέες χώρες, όπου ο ευαγγελισμός της χριστιανικής πίστης έγινε όχημα για την επιβολή της αποικιοκρατικής πρακτικής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

- Ανωνύμου, *Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum - Το Χρονικό της Πρώτης Σταυροφορίας*, μετάφρ. – εισαγ. – σχόλια Κ. Αντύπας, επιμ. – σχόλια Γ. Σαραφιανός, εκδόσεις Χατζηνικολή, Αθήνα 1986.
- Bernoldus του St. Blasien, *Chronicon*, MGH, Scriptores, 5, Αννόβερο 1844, σελ. 385-467.
- Ekkerhard της Aura, *Chronicon universale*, MGH, Scriptores, 6, Αννόβερο 1844, σελ. 33-245.
- Geoffroi de Villehardouin, *La conquête de Constantinople*, έκδ. E. Faral, 2η έκδοση, Παρίσι 1961.
- Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, έκδ. και μετάφρ. V. G. Berry, Νέα Υόρκη 1948.
- Robert de Clari, *La conquête de Constantinople*, έκδ. Ph. Lauer, 1924. Παλαιότερη έκδοση, Robert de Clary, *La prise de Constantinople*, στο έργο του Ch. Hopf, *Chronicles greco-romanes*, Βερολίνο 1873 (φωτομηχανική ανατύπωση Αθήνα 1961), σελ. 1-85.
- Willermi Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, στο *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens occidentaux*, τόμ. 1, μέρος πρώτο, Παρίσι 1844.
- La caduta di Costantinopoli. 1204. Fonti bizantine e occidentali sulla Quarta Crociata*, Dipartimento di Studi Storici, Università «Cà Foscari» di Venezia, [επιστημονική εποπτεία G. Ravegnani] Βενετία 2004.

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

- M. Angold, *The Byzantine Empire, 1025-1204: A Political History*, Λονδίνο – Νέα Υόρκη 1984 (2η έκδοση 1997), ελληνική μετάφρ. Ευαγγελία Καργιανιώτη: *Η βυζαντινή Αυτοκρατορία από το 1025 έως το 1204. Μια Πολιτική Ιστορία*, Αθήνα 1997 (2η έκδοση 2004).
- M. Angold, *The Fourth Crusade*, Χάρλοου 2003, ελληνική μετάφρ. Α. Ν. Κονδύλης, *Η Τέταρτη Σταυροφορία*, Αθήνα 2006.
- C. M. Brand, *The Byzantines and Saladin, 1185-1192: Opponents of the Third Crusade*, «Speculum» 37 (1962), σελ. 167-181.

- L. Bréhier, *L'Eglise et l'Orient au Moyen âge. Les Croisades*, Παρίσι 1928.
- P. Canard, *La destruction de l'église de la Résurrection par le calife Hakim et l'histoire de la descente du feu sacré*, «Byzantion» 35 (1965), σελ. 16-43.
- F. Cardini, *Le crociate fra il mito e la storia*, Ρώμη 1971.
- F. Cardini, *Studi sulla storia e sull'idea della crociata*, Ρώμη 1993.
- F. Chalandon, *Histoire de la Domination Normande en Italie et en Sicile*, τόμοι 2, Παρίσι 1907 (ανατύπωση, Νέα Υόρκη 1960).
- H. E. J. Cowdrey, *The Gregorian papacy, Byzantium and the First Crusade*, στο *Byzantium and the West c. 850 - c. 1200, Proceedings of the XVIII Spring Symposium of the Byzantine Studies*, επιμ. J. D. Howard-Johnston, Άμστερνταμ 1988 [= Byzantinische Forschungen, 13], σελ. 145-169.
- P. Edbury, *The Kingdom of Cyprus and the Crusades, 1191-1374*, Καίμπριτζ 1991.
- G. Fedalto, *Perché le crociate. Saggio interpretativo* (Il mondo medievale, Sezione di storia bizantina e slava, 3), Pàtron Editore, Μπολόνια 1980.
- J. Flori, *Les Croisades*, Παρίσι 2001.
- Elisabeth Jeffreys – M. Jeffreys, *The 'Wild Beast from the West': Immediate literary Reactions in Byzantium to the Second Crusade*, στον τόμο A. E. Laiou – R. P. Mottahedeh (επιμ.), *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, Ουάσινγκτον, DC 2001, σελ. 101-116.
- P. Γκρουσέ [R. Grousset], *Ιστορία των Σταυροφοριών*, μετάφρ. Α. Πάγκαλος, Εκδόσεις Γκοβόστη, χ. έ.
- Angeliki E. Laiou – R. P. Mottahedeh (επιμ.), *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, Ουάσινγκτον, DC, 2001.
- R.-J. Lilie, *Byzantium and the Crusader States, 1095-1204*, αγγλική μετάφρ. J. C. Morris – J. C. Ridings, Οξφόρδη 1993.
- P. Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*, Καίμπριτζ 1993.
- R. Morghen, *Medioevo Cristiano* (Universale Laterza, 88), Editori Laterza, Ρώμη – Μπάρι 1978.
- J. J. Norwich, *The Normans in the South 1016-1130*, Λονδίνο 1967.
- St. Runciman, *The Byzantine «Protectorate» in the Holy Land in the XIth Century*, «Byzantion» 18 (1948), σελ. 207-215.
- St. Runciman, *A History of the Crusades*, 3 τόμοι, Καίμπριτζ 1951-1954.